

Kendi Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet

Bilâl KILINÇ

GİRİŞ

Kavramlar, bütün bir insanlığın tecrübesini bünyesinde barındıran ve yüzyıllar boyunca yaşanan acıları, sevinçleri, hüznüleri, yapılan hataları, işlenen cürümleri ve diğer vakıaları ifade edebilen tasavvurlardır. Bu hususiyetten dolayı kavramların zihinlerde “yerli yerine oturtulması” gerekir. Aksi hâlde bütün bir insanlık birikimi yanlış aktarılmış olur ki, böyle bir yanlışmanın üzerine medeniyet inşa edilemez. İşte kavramların içinde öyle biri vardır ki onun anlaşılması bambaşka bir ehemmiyeti haizdir. Nitekim her bir kavramın “yerli yerinde” kullanılması dahi onunla mümkündür. Bu kavram hiç şüphesiz “*adalet*”tir.

Adalet, kavramların kavramıdır. Tek başına koca bir kâinatı, insanı ve ilişkileri (hukuku) anlatabilecek anlam genişliğine sahiptir. Hatta bu kavram kendi kendini açıklayan bir kavramdır. Öyle ki adaletin de “yerli yerine konması” gerekmektedir. “Yanlış yere konan bir adalet” sadece kelime olarak adalettir ve fakat kavram olarak “*zulüm*”dür.

Adalet, kâinatın ifade tarzıdır. Kâinatta her şey “olması gereken yerdedir” ve böylece kâinat nizam içerisinde devam eden bir yapıdadır. Her şeyin yerli yerinde olması anlamında adalet kozmolojik düzenle de yakından ilgili bir kavramdır. Tek bir atomdan galaksilere kadar bütün bir kâinatın nizam içerisinde işliyor olması adalet ile ifade edilebilir. “Gökler ve yer adalet ile kâimdir”¹ ifadesi bu hususu deyimlemektedir.

Adalet, bütün düzen ve isyanlara şahitlik eden bir kavramdır. Bu itibarla siyaset, hukuk ve tarih felsefesi açısından da kavram büyük önem taşımaktadır. Zira bu disiplinler sıkça adalete atıf yapmakta ve aslında insanlığın hep bir adalet arayışında olduğunu göstermektedir. Düzenlerin adalet paradigmasının neler olduğunu ve isyanların bu paradigmalara karşı hangi paradigmaları inşa ettiklerine bakmak bile adaletin insanlık tarihi boyunca tartışmaların merkezinde olduğunu anlamaya yetecektir.

Adalet, günlük hayatta da sıkça referans gösterilen kavramlardan biridir. Haksızlığa uğradığını düşünen birisinin bu dünyada adaletin olmadığını söylemesi, mahkemeden kendi lehine hüküm alan birisinin “adalet yerini buldu” demesi, yakalanan şüphelinin “adalete teslim edilmesi”, ihtisamlı “adalet sarayları” günlük kullanıma birkaç örnektir. Bunların hepsi insan fitratında mevcut bulunan bir idenin, hak ile bağlantı kurmak suretiyle hükümde isabet etmenin önemine vurgu yapar. Bu ide, insanın uhdesinde taşıdığı adalet mefkûresinden başka bir şey değildir.²

Ne var ki yukarıda verdiğimiz örnekler kavramın zihinlerde yerli yerine oturmadığını göstermektedir. Şöyle ki; dünyada adaletin olmadığını söylemek yanlıştır; zira adalet olmamış olsaydı adaletin olmadığını söylemek de mümkün olamazdı. Adaletin olmadığını söylemek yerine, kullanılması gereken doğru ifade kendisine zulmedilmiş olduğudur. Şüphelilerin yakalandıktan sonra adalete teslim edilmeleri ifadesi yerine de kaderlerinin hukukçu şahısların ve kanunların eline teslim

¹ Ragıb el-İsfahani, *Müfredat*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 980.

² Ionna Kuçuradi, *Adalet Kavramı*.

edildiğinin ifade edilmesi isabetli olandır. Hukukçu şahıslar zalim de olabilirler ve kanunlar da adil olmayabilir; dolayısıyla burada da bulanıklık vardır. İhtişamlı mahkeme binalarına adalet sarayı demek adaletin saraylarda dağıtılamayacak olmasını es geçmek olur. Nitekim adaletin sarayı olmaz. Adalet saraylara muhtaç da değildir; fakat saraylar adalete muhtaçtır.³ Bu doğru veya yanlış kullanımlar hepimizi kuşatmış durumdadır ve bir zihin bulanıklığına işaret etmektedir. Bunun anlamı “adalet”e sadece bakıyor olduğumuzdur. Oysa neredeyse her konuda referans olarak kullandığımız bir kavramı tanımıyor ve üzerinde düşünmüyor olmak yeterince “zulüm” değil midir?

Tabii bu bulanıklığın gösterilen en büyük nedenlerinden birisi, post-modern dönemin beraberinde getirdiği “izafilik” anlayışının bütün kavramları kuşatıp içini boşalttığı gibi adalet kavramının da izafileşmesine neden olmuş olmasıdır.⁴ “Adalet, kişiden kişiye değişir” önermesi aslında insanlığı kaosa sürükleyebilecek bir önermedir. Bu itibarla yukarıda bahsettiğimiz adaletin ontolojik ve epistemolojik boyutuyla bu “izafiliği” bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Aslında adalet ve hak kavramları bir değerler sistemine işaret eden ve belli ontolojik kaynaklara dayanan kavramlardır. Ontolojik düzeyde yakalanacak bir adalet “sabitliği” epistemolojik düzeye ve akabinde günlük hayata yansiyacaktır. Bunun anlamı adalet kavramının günlük hayatta da yerli yerinde kullanılmasıdır; yani adalet kavramına yine “adil” davranılmasıdır.⁵

Evvela adalet kavramının etimolojisinden, farklı dillerdeki karşılıklarından ve güncel hayatta nasıl kullanıldığından bahsedeceğiz. Daha sonra *hukuk*, *eşitlik*, *hikmet*, *ihsan*⁶ ve

rahmet kavramlarıyla karşılaştırılması yapılacaktır. Akabinde değişik düşünce akımlarının ve İslam düşüncesinin adalet kavramına attığı anlamlar incelenecektir.

ADALET KAVRAMININ ANLAMI VE ETİMOLOJİSİ

Arapça bir kelime olan adalet, “*adl*”⁸ kökünden türemiştir. Her şeyi ve ilişkiyi yerli yerine koyma anlamına gelen adalet, hak ile eş anlamlı bir kullanıma sahiptir. *Adalet*, *hakka riayetkârlık*, *haklılık*, *doğruluk* anlamlarına gelir.⁹ Herkesin hakkını verme, haksızlıktan uzaklaşma, hükümde isabet etme¹⁰ gibi anlamlara da gelen kavram *takvim*, *vasât*, *kıst*, *kasd*, *istikâme*, *nasib*, *hisse*, *mizan* terimlerine de yakın anlamlıdır.¹¹ “Zulm”ün ve “cevr”in karşıtı bir anlam taşır. Bir şeyi ait olduğu yerden başka bir yere koyma anlamındaki *zulm* ve *cevr*¹², *gadr*, *hainlik*, *insafsızlık*, *meyl*, *inhirâf* kavramlarıyla yakın anlamlıdır. Dolayısıyla adalet bu kavramlarla tam aksi bir istikameti işaret eder. Yani zulmün, cevrin, insafsızlığın bulunduğu bir yerde adalet yoktur. Bu temel bir mantık kuralıdır. Islaklık kuruluğu yok eder, kuruluk ıslaklığı. Dolayısıyla adalet ile zulüm bir arada olamaz. Bu hususun kavramsal olarak oturtulması zaruridir. Mesela bir ağır ceza reisi için adam çok gaddar hiç insafı yok ve adalet bunu gerektiriyor demek temel bir

⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza* [el-Cerime ve'l-Ukûbe fi Fıkh'l-İslâm], (Çev.: İbrahim Tüfekçi), Kitabevi Y., İstanbul 1984, s. 9.

⁸ İsfahani, a.g.e. s. 980.

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

¹⁰ Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010.

¹¹ Fevzi Zülaloğlu, *Yolumuzu Aydınlatan Kur'anî Kavramlar*, Ekin Yayınları, Macid Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999, s. 23.

¹² *Zulm* kavramı adaletin zıddı olarak çokça kullanılan bir kavram olmasına karşılık *cevr* kavramı pek bilinen bir kavram değildir. Bununla birlikte halk edebiyatından *cevr* kelimesinin kullanılan bir kelime olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Örneğin Pir Sultan Abdal'ın “Derdim Çoktur Hangisine Yanayım” isimli türküsündeki mısralardan biri şöyledir: “Bülbül cevreyleme güle yazıktır.” Ayrıca Zâti'nin şu dizeleri de anlamlıdır: “Ol elif-kadcevrederk'etmez tahammül kâf ona / Görmedim anın gibi insâfsızinsâf ona.”

³ Bu konuda Namık Kemal'in şu dizesi anlamlıdır: “*Bulunmazsa adalet millet'in efrâdı beyninde / Geçer bir gün zemîne, arşa çıksa pâye-i devlet*”. Bkz.: İskender Pala, *Kadılar Kitabı*, Kapı Y., İstanbul 2006, s. 90.

⁴ A. Ulvi Türkbağ, “Postmodernite ve Hukuk İdealleri: Adalet, Hukuk Devleti”, *Doğu-Batı* dergisi 2. Baskı, S:13, Kasım Aralık 2000, s. 208.

⁵ Ahmet Davutoğlu, “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması” [The Foundations, Formation Process And Re-interpretation Of The Tradition Of Islamic Thought], *Divan* dergisi, 1996/1, s. 1-44.

⁶ İsfahani, a.g.e., s. 980.

mantık hatasıdır. Zaten gadaret ve insafsızlık zulüm kavramına yakın terimlerdir. Bunlar varsa adalet yoktur. Bir insan gaddarsa, zalimse adil değildir; adilse gaddar veya zalim değildir. Nitekim Gazzali'nin şöyle dediği aktarılmıştır:¹³ "Adalet sıfatı kaybolursa bundan fazlalık veya eksiklik (ifrat-tefrit) şeklinde iki taraf doğmaz; sadece zıddı ve karşıtı doğar ki o da cevrdir."¹⁴ Yani bu kavram "az adalet" veya "çok adalet" diye kullanılamaz.

Ayrıca kavram, *dengede olmak* anlamına da gelir.¹⁵ Belki de bu yüzden terazi ile de ilişkilendirilmiştir.¹⁶ Terazi, bir kolun iki ucuna asılan iki kefeden oluşan tartı, mizan, vücudun asılarak veya dayanarak yere paralel bulunduğu denge durumu anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Bu bakımdan bir şeyin terazi ile tartılıp tam olarak (ne fazla ne eksik) ağırlığını tespit etmek ve ona göre bir bedel talep etmek adalettir. Bir makalesinde Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, İslam bilim tarihinde terazinin teknik işleyişi ile ilgili Hâzinî'nin¹⁸ yazdığı *Kitâbu Mizânî'l-Hikme*¹⁹ adlı eserin bu konuda önemli bir misal olduğundan ve terazinin nasıl işlediği ile ilgili son derece teknik bir konunun ele alındığı eserin, ciddi bir adalet felsefesi ile başladığından bahsetmektedir:²⁰

"Adalet bütün faziletlerin odak noktası ve bütün mükemmelliklerin dayanağıdır. İlim ve ameldeki hikmeti —din ve dünyayı— aksettiren mutlak fazilet mutlak ilim ve amelden oluşur ki, adalet bu ikisini bir araya getiren bir köprüdür. Bu iki faziletin mükemmelliği bütün büyüklük ve faikiyetlere ulaşmanın aracıdır. Ulu Yaratıcı adaleti mükemmeliyetlerin zirvesine oturtmak için Kendi'sinin kulları tarafından Adil olarak bilinmesini istemiştir. Adalet nuru ile dünya tamamlanmış ve kemale ermiştir."

Burada Hâzinî, Allah'ın mutlak hâkimiyeti altındaki kozmik denge ile adaletin bağı göstermektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetler de adalet ile terazi arasındaki bağlantıyı göstermektedir.²¹ Yunan mitolojisindeki adalet tanrıçası Themis'in elinde tuttuğu terazi de dikkate değerdir. Bu terazi adaleti ve dengeyi temsil eder. Rönesans'ın ünlü İtalyan ressamı Raffaello'nun *Adalet Tablosu* isimli resminde de terazinin ön plana çıktığı görülmektedir.²² Bugün de adalet denince akla ilk gelen nesnelere biri terazidir. Demek ki kadim dönemlerden beri adalet ile terazi arasındaki bağlantıya vurgu yapılmıştır.

Hadduri, sözlük yazarı İbn Manzur'un adaleti şöyle anladığını kaydeder:²³ "Kavramsal olarak adaletin manası, 'dosdoğruluğu zihinde kesinlikle yer etmiş, sabitleşmiş şey'dir. Düzgün yahut usulüne uygun olmayan şey ise 'cevr' [haksızlık, eza] adını alır. *Adl* ve *cevr* kelimeleri en geniş manada dinî ve ahlâkî değerleri kapsayacak tarzda kullanıldığından 'doğru' ve 'yanlış' manalarının o kullanımda mündemiç olacağı barizdir. *Adl*'in doğru kavlindeki kullanımı, 'haksızlıktan uzak durma' mefhumuna muadildir."

Adalet kavramı, hukuk uygulamasında toplum için en yararlı sonucun gerçekleştirilmesi anlamında da kullanılmaktadır. Bu anlamda

¹³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 342.

¹⁴ Burada görüldüğü ki Platon ve Aristo'nun vurguladığı "her fazilet, ifrat ve tefritten ibaret iki reziletin ortasıdır" önermesi İslam düşünürleri tarafından adalet faziletine tatbik edilmiş ve adaletin zulüm ve inzulâm (zulme boyun eğme) diye adlandırılan iki reziletin ortası olduğu belirtilmiştir.

¹⁵ İsfahani, a.g.e., s. 980. Arapçada birçok kelime açıklanırken deve ile alaka kurulur. Adalet, deveye yükletilen iki yük arasında denge anlamına gelir. Bunun için bkz.: İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları.

¹⁶ Adalet ile terazinin ilişkisini gösteren Ziya Paşa'nın bir dizesi: "Dursun kefi hükmünde terâzû-yı adâlet, Havfın var ise mahkeme-i rûz-ı cezâdan". Bkz.: Pala, a.g.e., s. 91.

¹⁷ Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 9 Mayıs 2012.

¹⁸ Abdurrahman el-Hâzinî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 164.

¹⁹ *Kitâbu Mizânî'l-Hikme* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 165.

²⁰ Davutoğlu, a.g.m.

²¹ Enbiyâ Suresi 21/47: "Biz ise, kıyamet gününe ait duyarlı teraziler koyarız da artık hiçbir nefis hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Bir hardal tanesi bile olsa ona (teraziye) getiririz. Hesap görücüler olarak biz yeteriz."

²² Resim için bkz.: *Raffaello 1483-1520*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 115.

²³ Hadduri, a.g.e., s. 24.

adalet, hukukun ulaşmak toplumsal faydayı da belirtir.²⁴

Adaletin iki önemli unsurunun olduğu kabul edilir:²⁵ Birincisi “eşitlik adaleti/izonomi/hak eşitliği”dir. İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde mutlak eşitlik anlamındadır. Bir bakıma herkesi eşit görmek, birini diğerine üstün saymamak, yaradılışlarına eşit ve tarafsız kalmak ve öylece davranmaktır. Adaletin bu unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini içerir. İkincisi “oran/kıst/equity adaleti”dir. İnsanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlerine göre eşit davranmayı içerir. İşte adaletin bu iki unsurunun bir arada ve biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi hâlde adaletle uyulmak yerine zulmedilmiş olur.

ADALET KAVRAMININ DİĞER DİLLERDEKİ KARŞILIĞI

Kavramın Batı dillerindeki karşılığını ele almak yerinde olur. Adaletin İngilizce karşılığı “justice”²⁶, Almanca karşılığı “gerechtigheit”²⁷, Fransızca karşılığı “justice”²⁸, İtalyanca karşılığı “giustizia”²⁹, İspanyolca karşılığı ise “justicia”³⁰ kelimesidir. Bu kelimelerden hukukla ilgili birçok kelime türetilmiştir. Bizatihi bu kelimeler de tek bir kelimedenden türemiştir (Almanca hariç): “JUS”. Bu kavram Latince

adalet, hak, hukuk gibi kelimelerin karşılığıdır. Dikkati çeken nokta Almanca hariç diğer Batı dillerindeki adalet kavramını karşılayan kelimelerin ortak noktasının “jus” kelimesi olduğudur. Almancada ise hak, hukuk, doğru, gerçek anlamlarına gelen “recht” kelimesinden türeyen “gerechtigheit” kelimesi adalet kavramını karşılamaktadır. Bu da göstermektedir ki hak ile adalet kavramları arasında önemli bir bağlantı vardır.³¹

ADALET KAVRAMININ FARKLI KULLANIMLARI

Hak ve hukuka uyma, doğruluktan ayrılmama anlamındaki adaletin şu kalıplarda kullanıldığını görmek mümkündür: “Adalet dağıtmak”, “adalet etmek”, “adalet kapısı”, “adalet-kâr”, “adalet-penah”, “adalet-perest”, “adalet sarayı”, “adaletine sığınmak”.

Ayrıca hukuk tarihimizde Osmanlı uygulamasında şu terimlere de rastlamak mümkündür: “Adalet emri”³², “adaletnâme”³³.

Önemli olan bir başka ifade şudur: “küfrile dünya durur, zulmile durmaz.”³⁴ Anadolu’da şu kalıplarda da kullanımlara rastlanmaktadır:³⁵ Adil davranmak anlamında “adl itmek” ve karşıtı olarak zulmetmek anlamında “cevr itmek”.

²⁴ Anıl Çeçen, *Adalet Kavramı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 167

²⁵ Muharrem Balcı, “Tabii Hukukta Hak, Adalet ve Özgürlük Kavramları”, *Birikimler II*, İstanbul 2006, s. 87; Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuka Giriş*, Vedat Y., İstanbul 2011, s.40.

²⁶ *Türk Hukuk Lûgatı*, (Haz.: Türk Hukuk Kurumu), Ankara 1991, Başbakanlık Basımevi.

²⁷ A.g.e.

²⁸ A.g.e.

²⁹ *İtalyanca Büyük Sözlük*, Ed.: Deniz Meriç, Fono Yayınları, İstanbul 2005.

³⁰ *İspanyolca-Türkçe Türkçe-İspanyolca Modern Sözlük*, Haz.: Birsen Çankaya, José Ramon Gonzalez, Fono Yayınları, İstanbul 2005.

³¹ Konuyla ilgili olarak bkz.: Aşağıda “Adalet ve Hukuk” başlığı.

³² Osmanlı Hukukunda, Sadrazamın adaletle ve hukuka uymaları konusunda valilere gönderdiği emirdir.

³³ Osmanlı Hukukunda, padişahın diğer devlet görevinde bulunan herkesin adaletle ve hukuka uymaları konusunda çıkardığı fermanlardır.

³⁴ Bkz.: *Koç Bey Risaleleri*, Kabalı Y., İstanbul 2007. Şeyhoğlu Mustafa şöyle der: “Pâdişahlık bâkî olur küfr-ile olicak ve illâ bâkî olmaz îmânla zulmolicak”. (Adalet olduğu takdirde kafir bir devlet bile varlığını sürdürebilir.)

³⁵ Mehmet Kanar, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Y., İstanbul 2011.

ADALET KAVRAMININ BAZI KAVRAMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI

1. Genel Olarak

Girişte bahsettiğimiz üzere kavram çok geniş anlamlar ifade edebilmektedir. Kavramın anlaşılması için bazı kavramlarla değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim bazı kavramlar adaletle birlikte sıkça kullanılmaktadır. İşte bu sebeple bu bölümde adalet kavramının hukuk, eşitlik, hikmet, ihsan ve rahmet kavramlarıyla karşılaştıracağız.

2. Adalet ve Hukuk

Adalet ve hukuk kavramları iç içe girebilecek kadar birbirlerine yakındırlar. Adalet ve hukuk arasında ilişki genel olarak üç türdür. Birincisi, “adaletin hukukun son amacı” olarak ele alınmasıdır. Diğer de “adaletin hukukun bir fonksiyonu” olarak görülmesidir. Bu görüşlerin yanında bir başka görüş de, adaleti “hukuku meydana getiren başlıca unsurlardan birisi” olarak ele alır. Böylece adalet hukukun hem unsuru, hem fonksiyonu, hem de son amacı olarak çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bir de normativist görüş vardır ki, bu görüş adalet gibi sosyal-kültürel değerlere hukuk sistemi içinde yer tanımaz (bu hususu aşağıda hukuksal pozitivizmin adalet anlayışı incelerken ayrıntılı olarak ele alacağız). Çok yönlü yapıyla adalet, hukukun en başta gelen prensibidir. Bu açıdan adalet hukukun temel normu olarak sayılabilir. Toplumun ahlak anlayışından ortaya çıkan adalet bütün insan ilişkilerinin üzerinde bulunarak onlara yol gösterir. Adalet, hukukun temel normu sayılırsa, diğer hukuk normları da adalete uygun olmak zorundadır.³⁶

Toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan hukuk kurallarının kurmak istediği düzen herhangi bir düzen değildir. Hukukun görünüşteki amacı düzen sağlamak ise de nihai amacı adaleti gerçekleştirmektir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde, adalet kaygısı olmaksızın sağlanan düzen kişileri mutlu etmez. Top-

lumsal ilişkilerin düzenlenmesinde ve uyumsuzlukların çözümlenmesinde düzenin sağlanması gereklidir ama yeterli değildir. Önemli olan adaletli bir düzen sağlamaktır.³⁷

Bilindiği gibi, hukuk bir toplum düzenini içerir. Hukukun varlık nedeni de adalettir; gerek mevcut düzeni savunup korumak, gerekse onu değiştirmeyi meşrulaştırmak için her zaman adalete başvurulur. Böylece adalet çoğu zaman mevcut düzenin korunmasına yarar, devrimci bir nitelik taşımaz. Çünkü onu yansıttığı kabul edilen hukuk düzeni insanların bir arada, bir toplum içinde yaşamalarını sağlamakla sosyal güvenliğimiz ve yaşamımız için çok büyük bir önem taşır. Bu yüzden insan toplumunun varlık ve süreklilik koşulunu oluşturan hukuk düzeni, doğumu ile bireyin karşısına kabul edilmesi ve uyulması gereken kesinlikle doğru kurallar olarak ortaya çıkar. Adalet binaları ve onun tüm yönetimi, mevcut düzeni koruyucu bir biçimde kuşatan ve bekçiliğini, mevcut yasaları uygulamakla görevli hâkimlerin yaptığı, bir kale gibidir. Ne var ki, insan dünya ya da kurulu düzenle her zaman barışık ve hoşnut olmamış ve olmamaktadır. Bu hoşnutsuzluk duygusudur ki insanı, işlemler, durumlar ve kurumlar karşısında kendini savunmaya, yetkin bir toplum düzenini aramaya yöneltir. Bu hoşnutsuzluk aynı zamanda eyleme dönüşmek olanağını içermekle en yüce özverilere neden olacağı gibi, en ağır suçlara, acımasızca her şeyin yok edilmesine neden olabilir: Adalet gerçekleşsin de varsın dünya batsın [*fiat justitia pereat mundus*].

Haksızlıklar karşısında kurulu düzeni değiştirip düzeltme arzusu, değiştirme sonucu meydana gelecek duruma ilişkin açık ve kesin bir düşünceye sahip olmayı gerektirir. İşte bu durumun nasıl olacağını, nasıl olması gerektiğini belirleyen zihnî çaba ürününe “ide” denir. Buna göre ide, dünyanın ya da düzenin, daha genel bir deyimle herhangi bir şeyin tam ve yetkin, aslî bir örneğini gösterir. Böylece nesnel ve yasa üstü adalet hukukta karşımıza kurulu hukuk düzeninin aslî örneği, “olması gereken hukuk” anlamında *hukuk idesi* olarak çıkar. Bu ide niteliği iledir ki adalet, mevcut hukuk düzenlerinin kendisine uygun olup ol-

³⁶ Çeçen, a.g.e., s. 171-172.

³⁷ Kayar-Üzülmez, *Hukukun Temel Kavramları*, s. 26, Detay, Ankara 2006.

madığı açısından bir değer ve değerlendirme ölçüsü olur. Yine bu özelliği ile adalet, aynı zamanda *hukukun idealı*dir; çünkü ideal idenin amaç edinilmesi, ide ile amacın birleştirilmesidir. Hukukun ve dolayısıyla yasa koyucunun da, toplum içindeki çıkarları değerlendirmede kullandığı ve hukukun aslı örneği olmak bakımından gerçekleştirmek amacını güttüğü şey adalettir. Bu yüzden adalet, hukukun son [nihaî] ve asıl amacıdır; hukuk aslında adaleti gerçekleştirmeye yönelik bir düzendir.

Diğer yandan, hukukun ideali olarak adalet, ona bir kültür görünümü olmak niteliğini de kazandırır. Hukuk kavramı bir kültür kavramıdır; başka bir deyimle, bir değere hizmet etmek anlamını taşıyan bir gerçeklik kavramıdır. Bu noktada artık hukukun tanımını şöyle yapabiliriz: Hukuk, insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca [adalet idesine]³⁸ yönelik normlar bütünüdür.³⁹

3. Adalet ve Eşitlik

Adaletin özünü, esasını, eşitlik düşüncesi oluşturur. Aristo'dan beri adalete temel yapılmış bulunan eşitlik düşüncesi, aslında matematiğe ilişkin bir kavramdır. Eşitlik düşüncesinin adaletin gereği ve istemi olduğu hiçbir yerde gösterilmemiştir; onun, kendisinden çıkarıldığı bir üst ve büyük önerme yoktur; eşitliğin, adaletin gereği olacağı mantıkî düşüncelerle kanıtlanamaz. Böyle olmakla birlikte eşitliğin adaleti temellendirdiği⁴⁰, onu yansıttığı, insanın *hukuk duygusundan* çıkmaktadır. İnsanları eşit bir işleme tâbi tutmamanın adaletsiz olacağı kesindir. Eşitlik duygusu ve buna dayalı olan eşitlik istemi, insanın daha çocukluk çağında kendini belli eder. Belli bir davranışta bulunmak üzere bir çocuğa izin verilip, aynı davranış diğerine yasaklandığında ya da herhangi bir durumda bir çocuk diğerine üstün tutulduğunda, bu tutum haksız olarak görünür. Hizmet bekleyen birçok müşteriden bi-

rini açıkça kayıran satıcı, azar işitir. İnsanların eşitlik ihtiyacı o denli canlı ve güçlüdür ki, duygumuz her yerde ve her durumda onun gerçekleştirilmesini kesinlikle ister; eşitlik ihtiyacı insan ruhunun duyabileceği en güçlü ihtiyaçlardan biridir. Bu, eşitliği içeren adaletin, niçin bir toplumun varlık koşulu olduğunu [mülkün temeli olduğunu] açıklar. Öyle ki, eşitliğin öngördüğü düzen, böylece tüm değerlerin gerçekleşmesinin, bu arada özgürlüğün dahi ön koşulu olur.⁴¹

Aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz *denkleştirici adaletin* temeli olan salt eşitlik herkese eşit olanın verilmesini, herkesin eşit bir işleme tâbi tutulmasını gerektirir. Böylece ilk bakışta, tüm insanların tam bir eşitliğini öngören *denkleştirici adaletin*, yasa karşısında herkesin eşitliği düşüncesinin dışında da uygulanabilecek en yetkin adalet kavramı olduğu sanılabilir. Oysa durum hiç de öyle değildir; bu anlamda en adaletli işlem belki de, insanlar arasında hiçbir ayırım ve ayrıcalık gözetmeyen *ölüm*'de söz konusu olabilir. Çünkü herkese eşit olanın verilmesi, herkesin eşit bir işleme tâbi tutulması, bazı durumlarda bizzat eşitliğin bozulması sonucunu doğurur. Nitekim her çocuğa eşit miktarda ve aynı türden yemek veren anne değil, büyük çocuğa küçüğüne oranla daha çok ve daha başka türden yiyecek veren anne adaletli görülecektir. Bunun gibi, baş vergisi değil, kazanca göre alınan vergi yerinde bir vergidir. Adalet duygumuz, bir öğretmenin, yetenekli yetenezsiz, zekâlı zekâsız tüm öğrencilere eşit işlem yapmasını değil, yetenezsiz öğrencileri de olabilecekleri kadar yetiştirebilmek için kendilerine ayrı bir işlem yapmasını gerektirmektedir; ancak adalet duygumuz, bu arada yetenekli öğrencilerin savsaklanmasına, diğerleriyle bir tutulmasına, yeteneklerinin gerektirdiği sürat ve daha üstün bir eğitimden yoksun bırakılmasına asla izin vermez. Bu konuda Buscaglia'nın iyi bir örneği var:⁴² "Tavşan, kuş, balık, sincap, ördek ve öteki hayvanlar bir okul kurmaya karar verirler. Her biri birer öğretim izlencesi hazırlamaya koyulur. Tavşan, izlenceye koşma dersinin konmasında diretir. Kuş uçmanın, balık yüzmenin, sincap ağaca tırmanmanın ve öteki hayvanlar de kendi özel-

³⁸ Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 30.

³⁹ Vecdi Aral, *Hukuki Değer Olarak Adalet*.

⁴⁰ Rahmi Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 57.

⁴¹ Aral, a.g.m.

⁴² A.g.m.

liklerinin öğretim izlencesine alınmasında diretirler. Böylece, öğretim izlencesine hayvanların tümünün önerdikleri dersler konur. Hayvanların tümünün, bütün derslere katılmasını zorunlu kılmak gibi büyük bir yanılığa düşerler. Tavşan koşma derslerinde başarılı hayvandır; hiçbiri onun gibi koşamaz. Ama öteki hayvanlar, tavşanın uçmayı öğrenmesinin iyi bir zekâ ve duygu eğitimi olacağına diretirler. Böylece tavşan uçuş dersine katılmak zorunda kalır. “Haydi, uç bakalım tavşan” derler. Zavallı küçük tavşan havaya sıçrar, yere düşer, bir bacağı kırılır, kafatası çatlar. Beyni zedelendiği için, daha sonra iyi koşamaz bile artık, dolayısıyla, koşma dersinden pekiyi yerine iyi alır. Uçuş dersinden de, hiç olmazsa çabalayıp denediği için orta alır. İzleneyi hazırlayan kurul sonuçtan memnundur. Benzer bir durum kuşun başına gelir. Uçuş dersinde çok başarılıdır, havada taklalar bile atar. Ama onun da köstebek gibi toprağı kazmasını isterler. Tabii, kuşun gagası kırılır ve ondan sonra iyi uçamaz da. Böylece sürer gider bu. Son sınıfın birincisi kim olur biliyor musunuz? Akıllı pek gelişmemiş yılan balığı, çünkü her şeyi biraz becerebilmiştir.”

Böylece herkese ayrı işlem yapılmasının bizzat adaletin gereği oluşu, bireylerin ihtiyaçları, yetenekleri ve olanakları bakımından birbiriyle eşit durumda bulunmayışları gerçeğine dayanır. Değişik durumda bulunan bireylere eşit işlem yapılması asıl, eşitliğin çiğnenmesi anlamına gelir. Değişik olay ve bireylerin varlığında her olay ve herkesin eşit bir işleme değil, tam tersine, değişik işlemlere tâbi tutulması, ancak aynı durumda olanlara eşit olanın verilmesi eşitlik düşüncesine uygun düşecektir. Yalnız burada söz konusu olan eşitlik, artık salt ve aritmetik bir eşitlik değil, bireylerin ihtiyaç, yetenek ve olanaklarına uyan orantılı bir eşitliktir.⁴³ Bu da bizi, yine aşağıda inceleyeceğimiz *dağıtıcı adalet* anlayışına yaklaştırmaktadır.

4. Adalet ve Hikmet

Hikmet kavramı fevkalade önemli bir kavramdır. Adalet gibi geniş anlamı olan bir kavram bile hikmet kavramında mündemiçtir. Hikmet kavramı üzerinde çok çeşitli tartışma-

lar olmakla birlikte bu tartışmalara burada değinmek bu çalışmanın boyutlarını aşar; zira konumuz “adalet kavramı” ve hikmetin adalet ile olan ilişkisidir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a göre hikmet kavramları şu anlamlara gelmektedir:⁴⁴ Söz ve fiilde isabet etmek; ilim sahibi olmak ve onunla gereğince amel etmek; ilim ve anlayış sahibi olmak; eşyanın künhüne vakıf olmak; akıllı, Allah’ın emrine tabi kılmak; ince anlayış ve icat kabiliyeti; varlık düzeninde her şeyi yerli yerine koymaktır; iyi olanı, kötü olana tercih etmek; Kur’ani ahlak ile ahlaklanmak; düşüncüyü Allah’ın emrine tabi kılmak.

Görüldüğü gibi kavram çok geniştir. Bu tariflerden adalet kavramı ile bağlantılı olanı “varlık düzeninde her şeyi yerli yerine koymaktır” şeklindeki tariftir. Buradaki yerli yerine koymayı, yaratılış anındaki ilk yerleştirmek veya yaratılmış olan mevcut düzendeki yerinin ne olduğunu keşfedip kavramak şeklinde iki türlü anlamak mümkündür. Bununla beraber bu tarif, hikmetin, varlık düzeni içinde çeşitli varlıkların yerini ve değerini anlamının gerekli olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı, hiçbir sıra ve düzen gözetmeden ortaya konan icat, hikmet kavramının dışına çıkmak olur. Bununla beraber bu tarif, adaletin tarifi olarak meşhur olmuştur: “Her şeyi ve her ilişkiyi yerli yerine koymak.”

Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat* isimli eserinde konuyu şöyle değerlendirmiştir:⁴⁵ “H-k-m” kökünden gelmektedir. Hikmet, akıl ve ilimle “hakka” isabet edilmesidir. Hikmet iki türdür; Allahtan gelen ve insandan gelen. Allah’tan gelen hikmet, “eşyayı bilme ve onu, sağlam bir sonuca ulaşması için yaratma”dır. İnsandan gelen hikmet ise, “varlıkları ve eşyayı bilme, tanıma ve iyi olan şeyleri yapma”dır. Hikmeti barındırdığı için Kur’an da bir hikmettir.

Görüldüğü gibi, Ragıp el-İsfehani, hikmeti, “akıl ve ilimle hakka isabet edilmesidir” olarak tarif ediyor. Hikmet ile adaleti birlikte yorumlarsak, adalet, her şeyin yerli yerine konulması ve bu hâlin devamıdır; işte akıl ve önbilgilerle kâinatta bulunan her şeyin, ilişkinin yaratılışa

⁴³ A.g.m.

⁴⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C: 2, s. 204-206,

⁴⁵ Zülaloğlu, a.g.e., s. 274.

uygun anlamlarını kavramak ve bu ilim ile ilişkiler ağını yerli yerinde tutabilmektir adalet.

Allah, "hâkîmdir. Her şeyi ve her ilişkiyi yerli yerinde yaratandır. Bu da demektir ki Allah adaletin gerçek sahibidir. Kâinattaki dengeyi [mizanı] o yaratmıştır. Allah Kur'an'da insanı halifesi olarak yarattığını, belirtmektedir. İnsan, Allah'ın halifesi olarak adaletli olmak sorumluluğu yüklenmiştir; nitekim Allah hâkîmdir ve adalet sahibidir, adaletin gerçek sahibidir, onun halifeleri ise ancak Allah'ın ona bahsettiği kadar adaletli olabilmektedir; yani ilk dengeyi kuran insan değildir; fakat bu dengenin devam etmesi sorumluluğu insanın omuzlarındadır. İnsanın fıtratı bozamaz. İnsanın insanla olan ilişkisini bozamaz, insanın tabiatla olan ilişkisini tahrif edemez, insanın Allah ile olan ilişkisini kesemez. İşte bu tahrifatlardan birini yaparsa insanoğlu adaletsiz davranmış olur, yani zulmetmiş olur.

5. Adalet ve İhsan

İhsan kavramı günlük hayatımızda kullandığımız kavramlardan bir tanesidir. Bu kavram ile adalet çok ince bir çizgiyle birbirinden ayrılır. Nitekim adalet herkese hak ettiğini tamı tamına dağıtmakken, ihsan ise bazen hakkindan fedakârlık ederek daha fazlasını dağıtabilmektir. Bu kişilerden birincisine "adil" denir, ikincisine ise "muhsin" denir.

Ragıp el-İsfahani'ye göre ihsan sözcüğü iki anlamda kullanılır: "Birincisi, sahip olunan nimetlerden başkasına ihsan etmek [ikramda bulunmak]; ikincisi, yaptığı işte ihsanda bulunmak, yani bilinmesi gereken şeyi güzel bir biçimde bilme ve yapılacak işi güzel bir biçimde yapmaktır."⁴⁶

"Allah adaleti, ihsanı... emreder." ayetinde görüldüğü gibi adaletli olmak nasıl Allah'ın bir emri ise ihsanda bulunmak da aynı şekilde Allah'ın bir emridir. İhsan, adaletin üstündedir. Çünkü adalet kişinin gereken kadar verip hakkını almasıdır. İhsan ise gerekenden fazla verip hakkından daha azını almasıdır. Dolayısıyla ihsan adaletten daha fazlasını ifade eder.⁴⁷

⁴⁶ İsfahani, a.g.e. s. 399.

⁴⁷ A.g.e., s. 400.

6. Adalet ve Rahmet

Allah, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'e hitaben şöyle buyurmaktadır: "Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik."⁴⁸ Bu ayetten çıkan sonuç, Hz. Peygamber'e gönderilen ilahî risalet rahmettir. Denilebilir ki, peygamberin getirdiği ilk rahmet tevhit inancı ise ikincisi adalet ilkesidir. Bu anlamda adalet herkesi kucaklayıcı bir rahmettir.⁴⁹ Bu hususu Ebu Zehra, kavramlar arasındaki farklara da değinerek, şöyle ifade etmektedir:⁵⁰ "Rahmet kelimesi "tesamuh" [hoşgörü] ya da "şefkat" [acıyarak sevme] ve "rıfk" [yumuşak davranma] kelimelerinin eş anlamlısı değildir. Çünkü hoşgörü, acıyarak sevme ve yumuşak davranma bazen katılığın ve şiddetin en kötülerine sahne olabilir. İnsanlara kötülük edenlere, ormanlardaki aslanlardan kana susamışlıklarını aynen alıp onların dişleri ve tırnakları yerine kılıç, ok ve kurşun kullananlara karşı yapılacak bir "rıfk" bu işlenen suçların kurbanlarına merhametsiz davranmaktan başka bir şey değildir. Bunun için Hz. Muhammed (s.) rahmete kural olacak bir prensip getirmiştir; buna göre insanlara karşı merhametli olmayana, suçlara engel olan, suçlara karşı ceza veren kanun da merhamet etmez. Rasulullah (s.) söz konusu prensibi aynen şöyle vecizleştirmiştir: 'Merhamet etmeyene merhamet edilmez.'"

TABİİ HUKUK NAZARİYESİNDE ADALET

1. Genel Olarak

İnsanlar kurulu düzenle her zaman barışık ve hoşnut olmamışlardır. Bu hoşnutsuzluklarını daha "doğru"yu⁵¹ arayarak göstermişler ve haksızlıklar karşısında "iyi hukuk"⁵² arayışında olmuşlardır. Bu arayışa adalet arayışı demek yanlış olmayacaktır. Bahsettiğimiz bu süreç elbette sadece tabii hukuk ile ilgili de-

⁴⁸ Enbiya Suresi, 21/107.

⁴⁹ Zehra, a.g.e., s. 10.

⁵⁰ A.g.e., s. 9.

⁵¹ Niyazi Öktem-Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, Der Y., İstanbul 2009, s. 64-65.

⁵² A.g.e., s. 64-65.

ğildir. Birçok farklı felsefi ve ideolojik akımla da ilgisi vardır. Hatta pozitivist hukuk anlayışının hâkim olduğu bugünün hukuk fakültelelerinde bile “*de lege lata*” ve “*de lege feranda*” ayrımı yapılmaktadır. Burada konuyu sınırlamak adına tabii hukuk nazariyesi çerçevesinde bu sürecin nasıl geliştiğini inceleme gayretinde olacağız.

Bu süreci Rahmi Çobanoğlu şu şekilde ifade etmiştir: “Adalet idesinin muhtevasına taallûk eden umumî bir tariften vazgeçilse de, bu, formel bir istikamette, adalet kavramının daha yakından tarif olunamayacağı ve her bakımdan bir noktaya kadar cihanşümül bir şeyin tespit olunamayacağı demek değildir. Adalet kavramı konusunda, emin ve sağlam bir fikriyat kurmak hususunda teolojik, hukukî ve felsefî literatürde yapılmış olan çok sayıda teşebbüs bu istikamette harekete gelmişlerdir. Her şeyden evvel, adaletin çeşitli prensiplerini ortaya koyan birçok deneme, adalet mefhumunu bölmek suretiyle işe başlamışlardır. Bu mücerret araştırmalardan en manidar olanı Aristo’nun adalet hakkında yapmış olduğu tasnif ve tariftir.”⁵³

Olan ve olması gerekeni tartışan bir nazariyenin adalet kavramını gündeme getirmemesi elbette düşünülemez. Antik Yunan tabii hukukçuları, Hıristiyanlık etkisindeki tabii hukukçular ve aydınlanma çağındaki tabii hukukçuların en çok üzerinde durdukları kavramlardan biri de adalettir. Bu hukukçular pozitif düzenlemelerin ötesinde ve pozitif düzenlemelere yön veren bir hukukun arayışındaydılar.

Bir görüşe göre tabii hukuk nazariyesi, adalet idealinin doğada saklı olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayışa göre insanın ve nesnelerin doğasında adalet ideali mündemiçtir.⁵⁴ Bu görüşün en önemli hatası tabii hukuk nazariyesinin ortaya atıldığı ilk günden beri aynı meşruiyet zeminini benimsemiş olduğu ön kabulüdür. Oysaki tabii hukuk nazariyesi, ilkçağ hukukçularca [Antik Yunan] doğaya [panteist anlayış çerçevesinde], Orta çağ hukukçularınca [Hıristiyanlık etkisindeki dönem] Tanrı’ya ve Rönesans dönemi hukukçularınca da rasyonelleştirilmiş insan aklına dayandırıl-

⁵³ Çobanoğlu, a.g.e., s. 56.

⁵⁴ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara 2009, s. 315.

maya çalışılmıştır.⁵⁵ Dolayısıyla adalet kavramını izah ederken bu kaymanın izlerini aramak gerekmektedir.

2. Sofistlerin Adalet Anlayışı

Belâgat ve güzel konuşmalarıyla tanınan sofistler, mahkemelerde süslü konuşmalar yaparak yanlış doğru, doğruyu yanlış gibi gösterme “maharetine” sahiptiler.⁵⁶

Sofistlerin en meşhurlarından Protogoras, “insan her şeyin ölçüsüdür” demektedir.⁵⁷ Burada Protogoras’ın “objektif bilgi” edinmenin imkânsızlığını vurguladığı ifade edilmiştir.⁵⁸ Buradan hareketle, hukuk kurallarının adalete uygunluğu veya aykırılığı hususunda verilen hükümlerin temelsiz olduğunu kastettiğini söylemek mümkündür.⁵⁹

Bir başka sofist Thrasymakhos, adalet kavramının kuvvetli olanların yararına hizmet ettiğini ve basit insanları kandırmak için kullanıldığını öne sürmüştür. Kallikles ise bunun tam tersini ileri sürerek, adaletin sadece zayıflara yaradığını ve kuvvetlilerin aleyhine olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Burada görüyoruz ki sofistler kendi içlerinde bile tutarsızlığa sahiptir. Çünkü tek ilkeleri vardır: “İnsan her şeyin ölçüsüdür!”

3. Sokrates’in Adalet Anlayışı

İnsan fitratında adalet olduğunu savunan Sokrates adaleti “iyiyi kötüden ayırma bilgisi”⁶¹ olarak tanımlamaktadır. Ona göre insanın içindeki adalet duygusu bize neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu öğretir.

⁵⁵ Solmaz Zelyut Hünler, *Felsefe Ansiklopedisi*, C: I, (Adalet Maddesi) Ed.: A. Cevizci, Etik Y., İstanbul 2003, s. 29.

⁵⁶ Güriz, a.g.e., s. 144.

⁵⁷ Bryan Magee, *Felsefenin Öyküsü*, Dost Kitabevi, Ankara 2007, s.18.

⁵⁸ Güriz, a.g.e., s. 145.

⁵⁹ A.g.e., s. 145.

⁶⁰ A.g.e., s. 146.

⁶¹ A.g.e., s. 148.

4. Platon'un Adalet Anlayışı

Günümüzde adalet ile büyük ölçüde, hukuk fakültelerinin ve adliyelerin uğraş alanı anlaşılır. Hâlbuki adaletin hukuki olanın ötesinde ve öncesinde ahlaki ve dinî boyutları vardır.⁶² Burada bir hakikat ortaya çıkıyor. Yukarıda girişte kısmen değindiğimiz üzere sekülerizasyon bu ilahi ve ahlaki cepheleri örtüp adaleti bireyselliğe iten bir süreç olarak pozitif hukuk ile sabitlenmesini beraberinde getirmiştir. Artık zihinlerde “adalet sorunu” sadece gelir dağılımı sorunu ve bir suç ve ceza sorunu olarak belirmektedir.⁶³ Böylece adalet terazisinin doğru tarttığına neye göre tespit edileceği sorunu göz ardı edilmektedir ve pozitif hukukla donuklaştırılmaktadır. Bir kere daha vurgulamak gerekir ki her şeyden önce adalet ahlaki ve dinî bir erdemdir. Bundan sonradır ki felsefenin dört kardinal erdemden [*sôphrosunê*, *andreina*, *sophia*, *dikaïosunê*] biri olarak gösterdiği adaletten bahsedilebilir.

Platon aşkın bir adalet anlayışının savunucusudur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere bu tanımda adalet ikili evren çelişkisi içinde doğar. Platon'un adalet anlayışı bu çelişkiden hareket eder. Bir yanda yaşadığımız somut, maddi yerleşik duyular evreni; diğer yanda bir ölçü modeli olarak soyut, aşkın, ideler evreni vardır. İdeler evreni ölümden sonra ulaşılan mutluluğun, erdem, adaletin geçerli olduğu evrendir. İşte insanın üstünde aşkın, soyut hakikatler vardır. Adalet bunlardan bir tanesidir. Adalet, *düzenleyici* [regülatif] bir ide olarak, olması gereken bir biçimdir. İnsanlar bu idenin peşinde koşmakta, bu dünyada onun saltlığına ulaşamamaktadırlar. Biçimsel bir ide olması, içeriğin açıklanmamasına yol açmıştır. Bunun anlamı muhakeme sürecinin açık tutulmasıdır. Adalet mutlak bir “iyi” olarak kabullenilmiş, içeriğinin oluşturulması insana bırakılmıştır.

Her şeyden önce Platon'a göre erdemlerin en yücesi adalettir.⁶⁴ Hünler, Platon'un adale-

tini şöyle açıklar:⁶⁵ “Platon, ruh ile polis arasında yapısal bir denklik kurar. Üç kısımlı olan ruhun her bir kısmının kendine özgü bir işlevi vardır ve her bir işlevin yerine getirilmesi tikel bir erdeme [*aretê*] karşılık gelir. Bedensel iştahların, aklın kısıtı kabul etmesinde sergilenen erdem *sôphrosunê*, yani itidal erdemdir. Tehlikenin meydan okumasına aklın buyurduğu gibi karşılık verildiğinde *andreina*, cesaret erdemi sergilenir. Akıl matematik ve diyalektik araştırma ile adaletin kendisinin ne olduğunu, güzelliğin kendisinin ne olduğunu ve tüm diğer idealar veya formların; ama hepsinden öte de iyi ideasının neler olduğunu seçip ayıracılabilecek şekilde eğitildiğinde, *sophia*, bilgelik erdemi sergilenir. Fakat bu üç erdem, ancak, ‘adalet’ diye çevrilegelen bir erdem olan *dikaïosunê* sergilendiğinde sergilenebilir. Çünkü *dikaïosunê*, tam da ruhun her bir kısmına kendine has işlevini pay etme erdemidir. O hâlde Platon için adil bir yönetim, aynı zamanda cesur, mutedil ve bilgece olacaktır ve olmak zorundadır.”⁶⁶

5. Aristo'nun Adalet Anlayışı

Somut realiteden hareket eden adalet tanımlarının en önemlisi Aristo'nun yaptığı adalet tanımıdır.⁶⁷ Aristo'nun *dağıtıcı* [tevzi edici]⁶⁸, *denkleştirici* [tevzin edici]⁶⁹ adalet, hakkaniyet ayrımı bugün için de geçerliliğini sürdürmektedir. Aristo ile birlikte adalet mutlak bir ide olmaktan çok, toplum realitesi içindeki ilişkilerden doğan bir kavram hâline dönüşmüştür.

⁶² Hünler, a.g.e., s. 29.

⁶³ A.g.e., s. 29.

⁶⁴ Ernst von Aster, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, Çev.: Orhan Münir Çağıl, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1943, s. 134.

⁶⁵ Hünler, a.g.e., s. 30. Platon'un adalet anlayışındaki dört erdem ile aşağıda “İslam Düşüncesinde Adalet” başlıklı bölümde inceleyeceğimiz İslam düşünürlerinin insanda bulunduğunu kabul ettiği dört fazilet ile karşılaştırınız.

⁶⁶ Bu hususla ilgili olarak bkz.: Aster, a.g.e., s. 134. “*Dikaïosunê*” kelimesi ile ilgili olarak bkz.: Solmaz Zelyut Hünler, *Adaletin Muadili Nedir?, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojik Arşivi*, 9. Kitap, İstanbul Barosu Y., İstanbul 2004, s. 68.

⁶⁷ Çobanoğlu, a.g.e., s. 56.

⁶⁸ Çağıl, a.g.e., s. 139.

⁶⁹ A.g.e., s. 139.

a. Denkleştirici Adalet

Bu tür adalet, özellikle bireyler arası eşya ve hizmetlerin değiş tokuşunda uygulanır. Temelde edim ve karşı edimin, örneğin mal ve karşılığının salt ya da aritmetik denilebilecek bir eşitlik içinde değişimini içerir. Eşitliğin bu biçimde uygulanması bir anlamda “herkese eşit olanın verilmesi” formülünün uygulanması demektir. Buna göre söz konusu olan herkes, kendisini diğerlerinden ayırt eden herhangi bir özellik dikkate alınmadan aynı biçimde ele alınmalıdır. Genç ya da yaşlı, hasta ya da sağlıklı, zengin ya da yoksul, soylu ya da soysuz, beyaz ya da zenci olup olmadığına bakılmaksızın, bu konuda hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin eşit bir işleme tâbi tutulması, denkleştirici adaletin gereğidir.⁷⁰ Bu tür adalet gereğince, hiç kimse verdiğinden daha çok almamalı, bunun sonucu olarak daha üstün olmamalıdır. Aksi takdirde başkasına ait bir şeye sahip olmuş olur ve bu yüzden de bozulmuş olan dengeyi yeniden kurmak için o şeyin gerçek sahibine geri vermesi gerekir. Zarar verenin zararı karşılayacak ölçüde tazminat ödemesi⁷¹, suçla ceza arasında uygunluk bulunması hep bu tür adaletin gereğidir. Bu tür adalete Aristo aslında *rektifikatif* [düzeltici, tashih edici] adalet demektedir. Gerçekten de bozulan dengenin düzeltilmesi söz konusuydu. Ancak Saint Thomas d’Aquin’in değiş tokuş dengesinden esinlenerek kullandığı “*comutare*”, “*justicia commutativa*” [denkleştirici adalet] deyiminin tercih edilmesine yol açmıştır.

b. Dağıtıcı Adalet

Denkleştirici adaletin düzenlediği konularda salt eşitlik, gerçek eşitlik olmayabilir. Tazminat konusunu ele alalım. Bir malın objektif pazar değerine bakarak tazminat miktarını saptamak adaletsiz olabilir; çünkü malın kaybindan dolayı mal sahibi malın piyasa değerinin çok üstünde başka zararlara maruz kalabilir veya mal eskidir, piyasa değeri yeni mal

olarak çok daha fazla olabilir. Piyasa değeri kadar tazminat ödemek her iki hâlde de adaletsiz sonuçlar doğuracaktır. Herkese eşit olanın verilmesi, herkesin eşit işleme tâbi tutulması, görüldüğü gibi bazı durumlarda eşitliği ortadan kaldırmaktadır ve adaletsiz sonuçlar doğurmaktadır. Zengin-fakir ayrımı gözetmeksizin herkesten aynı oranda vergi alınması adaletsizliğin ta kendisidir. İnsanlara yetenek ve topluma katkıları oranında dünya nimetlerinden yararlanacakları bir hukuk düzeni sağlanmalıdır. Eşitlik böylelikle değer ve yetenek faktörünün devreye girmesiyle bir anlam ifade eder.

Yetenek ve topluma katkı oranında eşit muameleye tâbi tutulmanın adı dağıtıcı adaletti [*justitia distributiva*]. Suç ile ceza arasındaki denkleştirmede çeşitli faktörler ele alınarak ceza verilmelidir. Kusur, taammüd, taksir, tekrür cezanın takdirinde belirleyici önemli faktörlerdir. Örnek olarak; 5237 sayılı TCK madde 61: Hâkim, somut olayda; **a)** Suçun işleniş biçimini, **b)** Suçun işlenmesinde kullanılan araçları, **c)** Suçun işlendiği zaman ve yeri, **d)** Suçun konusunun önem ve değerini, **e)** Meydana gelen zarar veya tehlikenin ağırlığını, **f)** Failin kast veya taksire dayalı kusurunun ağırlığını, **g)** Failin güttüğü amaç ve saiki, göz önünde bulundurarak, işlenen suçun kanunî tanımında öngörülen cezanın alt ve üst sınırı arasında temel cezayı belirler.⁷²

c. Hakkaniyet

Nasfet, *nesafet*, *equity* gibi kelimelerle ifade edilir.⁷³ Denkleştirici ve dağıtıcı adaletin eksiliklerini tamamlamaktadır. Gerek dağıtıcı, gerek denkleştirici adalette olay ve kişilerin genel, dış görünüşleri içinde eşitliğin uygulanması söz konusudur. Oysa adalet insanların bireysel özellikleri ve farklılıklarının göz önünde tutulmasını gerektirir. Hakkaniyet, işte bu somut özellikler ve spesifik olaylar göz önünde tutularak adaletin uygulandığı eşitlik durumudur. Belli bir somut durumda, olay

⁷⁰ Aral, a.g.m.

⁷¹ Bu husus külli bir kaide olarak Mecelle’de şu şekilde yer almıştır: “Madde 20- Zarar izale olunur.” Bkz.: Abdullah Demir, *Külli Kaideler Ekolü ve Mecelle*, Katre Y., İstanbul 2008.

⁷² Mehmet Emin Artuk-Ahmet Gökçen-Caner Yenidünya, *Gereğelli Ceza Kanunları*, Ankara 2009, s. 86.

⁷³ Abdullah Dinçkol, *Hakimın Takdir Yetkisinin Kullanılması Sürecinde Hakkaniyet, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, 9. Kitap, İstanbul Barosu Y., İstanbul 2004, s. 180.

kendi koşulları içinde ele alınacak ve yargılama buna göre yapılacaktır. Örneğin yargıç ceza verirken denkleştirici adalet gereği yasadaki cezayı verecektir; ancak dağıtıcı adalet gereği kusur, taksir, kast, olası kast, fikri içtima, mürekkep suç gibi durumlara göre cezanın alt veya üst sınırını saptayacaktır. Yargıç bununla da yetinmeyecek, suçlunun özel durumuna bakacaktır. Örneğin 5237 sayılı TCK madde 145 şöyledir: “Hırsızlık suçunun konusunu oluşturan malın değerinin azlığı nedeniyle, verilecek cezada indirim yapılabileceği gibi, suçun işleniş şekli ve özellikleri de göz önünde bulundurulur, ceza vermekten de vazgeçilebilir.”⁷⁴

Bazı sofistler de kanunların uygulanmasında nesafet ilkesinin göz önünde tutulmasını ileri sürmüştür. Nesafet ilkesinin kanunların uygulanmasında, yorumlanmasında ve hukuk uygulamasının doğurduğu katılıkların önlenmesinde, ne kadar önemli bir rol oynadığı izahı gerektirmeyecek kadar açıktır.⁷⁵ Hukuk, hakkaniyetin gereğini doğrudan doğruya yerine getiremez; bunu ancak, *hâkimin somut olaylardaki uygulamaları* gerçekleştirebilir. Her bir olay ve bireyin özelliklerine göre yasa çıkarmanın ya da kural koymanın olanağı olmadığı gibi, bu yolla herhangi bir düzen kurulamaz. Bunun için, söz konusu özelliklerin dikkate alınmasına ancak uygulama bakımından ve uygulamada olanak bulunabilir ve yine bunun içindir ki *adaletsiz sözü*, hakkaniyete aykırı yargılara zorlayan yasalardan çok, bu yasalara rağmen *hakkaniyetli bir karar vermesini bilmeyen hâkimlere* yöneltilir. Gerçekten, yazılı kurallara boyun eğmekten, insanlar için ne önem taşıdıklarına bakmadan onların sözcüklerini aynen uygulamaktan başka kaygısı olmayan hâkimler, hukukun olayların özellik ve ayrılıklarına ve böylece de yaşama uyacak bir biçimde işlev görmesine engel olurlar. Bu ise, adalet işlerini yaşam ve insana düşmanca duygusuzlaşmak, canlılığını yitirmek ve bürokrasiye düşmek tehlikesi ile karşı karşıya bırakır. Şunu da belirtmek gerekir ki; cezalandırmak ya da kayırmak gerektiğinde, insanlara insanca bakmalıdır. Hukukun kesin bir biçimde uygulanması, en büyük haksızlıklara yol açar; çünkü hukuk insanlar için

vardır, insanlar hukuk için değil. Limandaki gemi güven içindedir; fakat gemiler limanlar için yapılmamışlardır. (John A. Shedd)⁷⁶

Ancak, unutulmamalıdır ki, hukukun hakkaniyet önünde eğilmesi, katı hukukun yumuşatılması, bir sınırlamaya muhtaçtır; zira tam bir hakkaniyet adaletsizliğe götürür. Bir örnekle açıklayacak olursak; hırsızlık olan bir eylem hırsızlık suçunun cezasıyla cezalandırılmalıdır. Bu eylemi Ahmet ya da Veli'nin işlemiş olması cezanın verilir verilmemesinde ya da az verilir çok verilmesinde etkili olmamalıdır. Suç konusu eylemin özel koşulları ve onu gerçekleştirmenin özel durumu (meşru müdafaa, ıztırar hâli, haksız tahrik vb.) dikkate alınmalıdır. Thomas More'un *Ütopya* adlı eserinden şu alıntıyı yapmak bu bahsi özetleyecek en güzel ifadeler olsa gerek: “Şu ilkeyi hatırlayınız; var olan hukukun hiçbir koşula bağlanmadan aynen uygulanması büyük haksızlıklara yol açar, yasa yapıcının akli o kadar yanılmaz mıdır ki, yasaya karşı gelen kılıcı hak etsin...”⁷⁷

d. Sosyal Adalet

Bu kavram Aristo tarafından oluşturulmuş değildir; bu kavramın Aristo'nun adalet anlayışı içinde incelenmesinin sebebi, adalet kavramının modern çağlarda yeni bir görünüm altında hukuk düzenlerine yansarak Aristo'nun dağıtıcı ve denkleştirici adalet tanımına (klasik tanıma) eklemeler yapmış olmasıdır. Son üç yüz yılda sosyal, ekonomik, teknik olgulardaki hızlı değişim adalet düşüncesine yeni boyutlar getirmiştir. Tabii hukuk nazariyesi aracılığıyla Aydınlanma Çağındaki “akit serbestisi” ilkesi meşrulaştırılmıştır. Buna göre herkes, insanlar arası ilişkilerdeki tüm sorunlarını “bir akit” çerçevesi içinde çözümlenecekti. Sözleşmenin hükümlerine uymak “adaletin” temel ilkelerinden biri olan “ahde vefa” [*pacta sunt servanda*] ilkesinde göre zorunluydu. Alım-satım, kira, iş ilişkilerinden kaynaklı sorunlardan devletin kurulmasına kadar bütün toplumsal sorunlar “sözleşmeler”le çözümleniyordu. Devlet, yani siyasal birlik “top-

⁷⁴ Artuk-Gökçen-Yenidünya, a.g.e., s. 172.

⁷⁵ Güriz, a.g.e., s. 147.

⁷⁶ Aral, a.g.m.

⁷⁷ Thomas More, *Ütopya*. Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 31.

lum sözleşmesi” [*contrat social*]⁷⁸ ile kurulmuştu; özel hukuk ilişkilerinde akit serbestisi zaten birinci derece öneme sahip bir kurumdur. Özgürlük ve eşitlik tabii hukukun temel referanslarıydı. Herkes özgür ve eşit olduğuna göre yapılacak hiçbir sözleşmenin özgür ve eşit olmadığı düşünülemezdi. Böylelikle dünya cenneti kurulmuş, alabildiğine mutlu, eşit ve özgür insanlar toplumu yaratılmıştı. Bu teorik çerçeve, gelişen ve değişen sosyal realite karşısında yetersiz kalmıştır. Avrupa’da Ticaret Devrimi (özellikle okyanuslarda hâkimiyet sağlama), daha sonra Sanayi Devrimi, buharlı makinelerin keşfiyle gelişen sanayi, *çalışanlar kitlesi olgusunu* doğurdu. Fabrikalarda çalışabilmek isteyen halk yığınları köylerden kentlere bir göç dalgası başlattı. İşçi çok ve fakat işin az olması nedeniyle açlık ve sefalet başladı. Boğaz tokluğuna saatlerce çalışma, işsizlik ve sefalet 18 ve 19. yüzyıl Avrupa toplum yaşamının genel karakteristiği olmuştu. Bu sosyal olgudan hareket edip, durumdan yararlanmak isteyen sanayiciler “akit serbestisi” ilkesine sığınıyorlardı. İşveren sermaye sahipleri ile işçiler teorik olarak özgür ve eşitti; o hâlde işçiler karın tokluğuna çalıştırılabilirdi. Oysa durum gayet açıktı: Çalışan, fiilen ne özgür ne de eşitti; çünkü sermayesi yoktu ve güçsüzdü. Ölmemek, *aç kalmamak için mecburen özgür sözleşmeye, özgürce(!) imza atıyordu.*⁷⁹

Durumun aksaklığını gören tabii hukuk kökenli düşünürler “sosyal adalet” fikrini ortaya attılar. Bu reaksiyon karşısında adalet anlayışı yeniden gözden geçirildi. İnsanlar dağıtıcı adalet gereği topluma katkıları oranında dünya nimetlerinden haklarını almaktaydı; ama açlık sorunuyla uğraşan, eğitim olanaklarından yararlanamayan kişinin topluma katkısı her zaman için kısır kalacaktır.⁸⁰ O hâlde devlet duruma müdahale ederek güçsüzü güçlendirmeliydi. Temelde tabii hukukun dağıtıcıdenkleştirici adalet, hakkaniyet ilkeleri muhafaza edilmeliydi; ancak bunlardan tam anla-

mıyla yararlanılabilmeleri için çalışanlara gerçek eşitlik ortamı hazırlanmalıydı. Başka bir anlatımla “akit serbestisi” anlayışı içinde ve çalışan masaya oturduğunda her iki grup arasında güç dengesi bulunmalı akitte gerçek bir eşitlik sağlanmalıydı. Ancak böylelikle sosyal reaksiyonun önüne geçmek mümkün olabilirdi. Sosyal adalet; asgari ücretin saptanması, çalışma saatlerinin azaltılması, ücretli izin, sağlık ve emeklilik sigortası hakkı, grev, toplu sözleşme gibi konuları içermektedir. Bu anlayışladır ki, kitlelerin hareketleri engellenebilmiş, kaba kuvvet karşısında sağduyu ve adalet egemen olmuş, toplumda “ortaklaşa iyilik” gerçekleştirilmiştir.

6. Cicero’nun Adalet Anlayışı

Antik Yunan felsefesinin önemli akımlarından Stoa’nın adalet anlayışı da yerleşiktir. Evreni yüce bir güç, tümel [külli] bir akıl yönetir: Logos [evrensel akıl]; nesnelere ve biz onunla iç içe yaşamaktayız. Logos’un kuralları adaleti yansıtır. Panteist [tanrı-evren iç içeliği] Tanrı anlayışına bağlı olan Stoa adaleti, iyi ve ahlaklı davranmayı öğütler.

Stoacı felsefenin Roma’daki temsilcisi Cicero’ya göre, şerefli olan ve erdeme götüren her şey tabiata uygun; erdemsiz ve şerefsiz olan her şeyse tabiata aykırıdır. Adil olmayan buna göre belirlenir.⁸¹ Yine Cicero’nun adalet hakkındaki şu görüşleri entere-sandır:⁸² “Eğer adalete uygunluk toplumda yürürlükte bulunan kanunlara yahut örfelere veya fayda esasına uygunluk olarak anlaşılırsa herkes şu veya bu nedene dayanarak adaleti ihlal etme imkânını arayacaktır. Oysa adalet, iyi kanunlarla fena kanunları, iyi örflerle fena örfleri birbirinden ayırmak hususunda en doğru ve şaşmaz ölçüdür.”

7. Augustin’in Adalet Anlayışı

Augustin hem Hıristiyanlık etkisinde hem de Platon etkisinde kalan tabii hukukçuların başında gelir. Ona göre devlet, “dünya devle-

⁷⁸ Toplum sözleşmesi kuramına aşağıdaki bölümlerde toplum sözleşmecisi tabii hukukçuların adalet anlayışı incelenirken değinilecektir.

⁷⁹ Öktem-Türkbağ, a.g.e., s. 71-72.

⁸⁰ Burada “faydacı” bir yaklaşımın öngörüldüğü söylenebilir. Aşağıdaki bölümlerde faydacı hukuk nazariyesinin adalet anlayışı incelenecektir.

⁸¹ Güriz, a.g.e., s. 163.

⁸² A.g.e., s. 164.

ti” ve “tanrı devleti” olmak üzere ikiye ayrılır.⁸³ Asıl adaletin tanrının iradesine ait olduğuna ve bu yüzden mutlak adaletin ancak tanrısal devlette mümkün olabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla dünya devleti tanımına adaleti gerçekleştirme unsurunu sokmamıştır. Fakat yine de şu soruyu sormaktan kendini alamamıştır: “Adaleti bir yana bıraktığımız zaman, devlet ile soygun çetesi arasında bir fark kalır mı?”⁸⁴

8. Thomas Aquinas’ın Adalet Anlayışı

Aquinas Hıristiyanlık ile Aristo’nun görüşlerini buluşturan bir tabii hukukçudur. Ona göre devlet tabii bir kurumdur ve insanın ihtiyaçlarına cevap vermek için vardır. Sosyal hayatı adalete uygun olarak düzenlemelidir. Böylelikle kanunlarla adaletin farklı şeyler olduğunu dolaylı da olsa ifade etmektedir ve siyasi iktidarın adalete uyması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁵

9. Ulpianus’un Adalet Anlayışı

Ulpianus’a göre adalet şöyle tanımlanabilir: Onurlu yaşamak [*Honeste Vivere*], başkalarına zarar vermemek [*Alterum non ledere*], herkese kendine ait olanı vermek [*Suum cuique tribuere*].⁸⁶

10. Hugo Grotius’un Adalet Anlayışı

H. Grotius’e göre adalet: Hakka saygı, kurlu kimsenin zararı ödemesi, başkasına ait olanın verilmesi, her insana hak ettiği cezanın verilmesi, ahde vefa ilkesi [*pacta sunt servanda*].⁸⁷

⁸³ Magee, a.g.e., s. 52.

⁸⁴ Güriz, a.g.e., s. 167.

⁸⁵ William Ebenstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev.: İsmet Özel, Şûle Y., İstanbul 2009, s. 125.

⁸⁶ Adnan Güriz, “Adalet Kavramının Belirsizliği”, *Adalet Kavramı* içinde, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, s. 8.

⁸⁷ A.g.m.

11. Thomas Hobbes’un Adalet Anlayışı

Hobbes aslında bir iradeci düşünürdür. Bu itibarla pozitivizme yaklaşmış olsa da diğer tabii hukukçular gibi toplum sözleşmesi kuramı geliştirmiştir. Bu bakımdan tabii hukuk başlığı altında incelemek daha uygun olacaktır.

Ona göre, adalet, tabii hukuk kapsamında değerlendirilebilir. Tabii hukukun içeriğini belirlemek ve bunları pozitif hukuk olarak varetmek devletin elindedir.⁸⁸ Buradan hareketle diyebiliriz ki neyin adil olup olmadığına karar verecek olan tek varlık [Leviathan]⁸⁹ devlettir.

12. John Locke’un Adalet Anlayışı

Locke, toplum sözleşmeci tabii hukukçulardandır. Ona göre insanlar tabiat durumunda, tabii hukuka göre tam bir hürriyet içinde yaşamaktaydı. Fakat bazı insanlar diğerlerinin “hayat, hürriyet ve malına” saldırma eğilimi göstermişlerdir. Bu sebeple bu cürümleri işleyenlerin cezalandırılmasını sağlayacak bir organizasyona ihtiyaç olmuştur. İşte devlet böyle ortaya çıkmıştır.

Devletin adil olabilmesi için, ölüm cezası ve daha az şiddetli cezaları kapsayan kanunlar çıkarması, mülkiyeti koruması, kanunların uygulanmasını sağlamak için kamu kuvvetini kullanması ve en önemlisi bunların hepsini genel iyilik için yapması gerekmektedir.⁹⁰

13. Jean Jacques Rousseau’nun Adalet Anlayışı

Rousseau da toplum sözleşmeci tabii hukukçulardandır. Rousseau *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde adaletin kaynağının tanrı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte insanların adalet kavramı hakkında konuşmaya baş-

⁸⁸ Güriz, a.g.e., s. 181.

⁸⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev.: Semih Lim), İstanbul 2012.

⁹⁰ Güriz, a.g.e., 187.

ladıkları anda akıldan çıkan evrensel bir adalet fikrinin belirlediğini ifade eder. Ona göre insanlık tanrısal düzeyde bir adalet anlayışına sahip olsaydı zaten kanunlara ve diğer kaidelere ihtiyaç kalmazdı. İşte insan tasavvurunda beliren bu adalet anlayışının temel niteliklerinden biri "karşılıklılık ilkesi"dir.⁹¹

Rousseau yukarıdaki tespitleri yaptıktan sonra önemli bir başka hususa dikkat çeker. Yaptırımsız adalet ilkeleri iynin zararına ve kötünün yararına işleyebilir. Bu nedenle adaleti gerçekleştirmek için sözleşmeler ve kanunlar yapmak gerekmektedir.⁹²

HUKUKSAL POZİTİVİZM NAZARİYESİNDE ADALET

1. Genel Olarak

Bu akıma göre hukuk şöyle tanımlanmaktadır: "Belli uzay-zaman koşullarında uygulamacılar ve mahkemeler tarafından etkili olarak uygulanan kuralların bütünüdür." Bu kuralların yararlı veya yararsız, iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi önem taşımaz. Önemli olan etkinliktir. Hukuk, anayasaca tanınan devlet gücüne dayanır. Anayasa tarihsel bir olgudur ve yasallığında herhangi bir felsefi temel yoktur. Hukuksal pozitivizmin ana ilkelerinden biri bağımsız bir hukuk biliminin kurulmasının gerekliliğidir. Bunun için ahlak ve doğal hukuktan ayrılmak zorunludur; çünkü bilimlerdeki saltlık, soyut ve değişken kavramlar olan ahlak ve *adalet* kurallarında yoktur. *Adalet* kavramı görelidir, uzay-zaman koşullarına göre değişir. Her yasamanın, her yargıcın kendi anlayışına göre bir adaletten söz edebiliriz. Adalet anlayışı halktan halka değiştiği gibi aynı sosyal topluluk içinde değişik görünümde ortaya çıkabilir.⁹³

Bu felsefi yaklaşımda, adalet ile ilgili olan değerlendirmeler, pozitif hukuk düzeni ile sınırlı kalmıştır. Pozitif hukuk düzenini oluşturan kuralların haklılığı veya haksızlığı üzerinde durulmuştur.⁹⁴

Hukuki pozitivizm, adaletin tanımlanması güç bir kavram olduğundan hareket eder. Bu yüzden kimi düşünürleri kavrama çok az başvururken kimileri de hiç başvurmamayı tercih ederler. Çünkü onlar için matematiksel kesinlik taşıyan bir hukuk gereklidir. Yine de tarihsel gelişim süreci içinde pozitivist açıdan adaletin gereği olarak kabul edilen ilkeler şunlardır:⁹⁵

a) Toplumda hukuk kurallarının düzenli biçimde uygulanması ve minimum bir etkinliğe sahip olması zorunludur.

b) Benzer durumların benzer muameleye tâbi olması ve böylece hukuk uygulamasında kararlılığın ve birliğin sağlanması lüzumludur.

c) Adam öldürme, hırsızlık yapma, şiddet kullanılması gibi fiillerin hukuk düzenince reddedilmesi gereklidir.

2. Leon Duguit'in Adalet Kavramına Yaklaşımı

Sosyolojik pozitivizmin temsilcisi olan Leon Duguit'in adalet konusunda serdettiği görüşler ilginçtir. Duguit, adaleti bir kavram olarak değil, bir duygu olarak ele alır. Duguit, sosyal dayanışma olgusunun dikkate alınması gereken temel bir olgu olması yanında, bu gerçekliğe, adalet duygusu [*sentiment de justice*] kavramının da ilave edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Onun adalet duygusu olarak isimlendirdiği şey metafizik bir olgu değildir. Ona göre adalet duygusu, bir grup ya da topluluk hâlinde yaşayan bireylerin, belirli bir dönemde açık bir şekilde, haklı olmak ve haksız olmak ayrımı üzerinde besledikleri duygudur. Bu bağlamda adalet kişiden kişiye ve mekândan mekâna değişen bir olgudur. Değişmeyen şey ise adalet duygusunun insan doğasının kalıcı bir unsuru olarak anlam kazanmış olduğudur. Adalet duygusu, bütün devirlerde ve uygarlı-

⁹¹ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Y., İstanbul 2006, s. 34.

⁹² A.g.e., s. 34.

⁹³ Öktem-Türkbağ, a.g.e., s. 382-384

⁹⁴ Adnan Güriz, *Adalet Kavramı Üzerine, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, S: 9, İstanbul Barosu Y., Şubat 2004.

⁹⁵ Güriz, a.g.e., s. 70.

ğin bütün aşamalarında, bütün bilginlerinde olduğu gibi bütün cahillerde ve tüm insanlığın bilincinde var olan duygudur. Bu duygu, aynı zamanda, her toplumda ve belirli bir zamanda genel bir adalet anlayışı olarak da varlığını hissettirir. Bu genel adalet anlayışının ortaya koyduğu birtakım kurallar vardır ki, bunlara karşı çıkılması, topluluğun bütünü tarafından *adaletsizlik* olarak algılanır.⁹⁶ Hirş, Duguit'ten şunları nakleder:⁹⁷ "Hukuku öğreten şey bir inançtır yani, muayyen bir devirde ve muayyen bir memlekette insan kütlelerine derin bir surette nüfuz ederek falan kaidelerin amir mahiyette olduğunu ve falan külfetin ifası gerektiğini ispat eden bir inanç." Bu ifadeleriyle Duguit, hukuku yaratanın egemenin iradesi olmadığını, bu kaideleri hukuk olarak tanıyan insan kütlelerinin inancı olduğunu savunmaktadır. İşte bu inançtır ki adaletin sağlanması için olmazsa olmazdır.

3. Hans Kelsen'in Adalet Kavramına Yaklaşımı

Normativist Pozitivizmin temsilcisi olan Kelsen'e göre pozitif hukukun kapsamı objektif olarak belirlenebilmektedir ve her toplumda hukuk normlarına tekabül eden sosyal bir gerçeklik mevcuttur; ancak hukuk normlarına tekabül eden adalet normlarının var olduğu söylenemez. Böylelikle Kelsen, "saf hukuk teorisini"⁹⁸ temellendirmek ister. Buradaki amaç, hukuk bilimini gerçek bir bilim düzeyine yükseltmek, bütün bilimlerin temeli olan objektiflik ve kesinliğe kavuşturmadır.⁹⁹ Bu saflığın sağlanmasında ise en önemli araçlardan bir tanesi metoda yabancı öğelerin atılmasıdır; yani ahlaki ve politik olanın hukukun kapısında bırakılmasıdır.¹⁰⁰ Adalet subjektif bir değere sahiptir. Kelsen'e göre bir ülkede halkın büyük bir bölümünün adalet ideali aynı ol-

sa bile, objektif bir adalet idesinin varlığından söz edilemez. Kelsen, ilkel bir insanın adalet anlayışı ile uygar bir kişinin adalet görüşünün birbirinden farklı olacağını da ifade eder. İşte subjektif bir değere sahip olan adaletin "hukuk bilimi" ile veya "saf hukuk" ile bir ilgisinin olamaması gerekir. Bu sebeple adaletin inceleme ve tartışma dışı bırakılması gerekir. Kısacası adaletle ilgili yargılar hukuki yargıların tersine ahlaki ve siyasi içerikli dirler ve objektif bir değerlendirmenin konusu olamazlar.¹⁰¹

4. Austin'in Adalet Kavramına Yaklaşımı

Austin, analitik pozitivizmin temsilcisidir.¹⁰² Onun hukuk sistemi kurgusunda pozitif hukuk ile adalet idesi arasında herhangi bir ilişki yoktur. Başka bir deyişle, Austin hukukun adaleti gerçekleştirmek gibi bir amaç gütmeye kanısındadır. Ona göre, hukuk bilimi pozitif kanunlarla ilgilidir ve bu yüzden kanunların iyiliği veya kötülüğü sorunu hukuk biliminin alanı dışındadır. Hukukun sadece üstün iktidardan kaynaklanması yeterlidir.

FAYDACI HUKUK NAZARİYESİNDE ADALET

Tabii hukuk nazariyesinin mevzii kaybettiği 19. yüzyılda özellikle Anglosakson memleketlerde¹⁰³ yükselmeye başlayan bir nazariyedir.¹⁰⁴ Bu nazariye, devleti ve hukuku adaletle ilişkilendirmek yerine "bireylerin yararı" ile ilişkilendirmektedir. Bunun altında yatan temel ahlaki anlayış şudur: "İnsan, doğası gereği haz veren şeyleri ister ve acıdan kaçınır."¹⁰⁵

Antik Yunan'ın yararçı düşünürlerinden Epikür'e göre, hukuk ve adaletin esası "ortak çıkar" dır.¹⁰⁶

⁹⁶ A.g.e., s. 294; B. Güneş Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, Ankara 2006, s. 187-190.

⁹⁷ Ernst Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1949, s. 253.

⁹⁸ Vecdi Aral, *Kelsen'in Saf Hukuk Teorisinin Metodu ve Değeri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 1.

⁹⁹ A.g.e., s. 1.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 40.

¹⁰¹ Güriz, a.g.e., s. 314-315.

¹⁰² A.g.e., s. 290.

¹⁰³ A.g.e., s. 235.

¹⁰⁴ Öktem-Türkbağ, a.g.e., s. 315.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 315.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 318.

Jeremy Bentham'a göre, "hak hukukun çocuğudur; gerçek yasalardan gerçek haklar; hayali yasalar, yani doğal yasalardan hayali haklar doğar."¹⁰⁷ Buna göre devlet yasaları "ortak mutluluk" için yapar ve bireylerin hakları bu yasalardan doğar.

John Stuart Mill, öncüllerinin sadece yara- ra vurgu yapmasına rağmen "adalet duygusu"na yer vermiştir.¹⁰⁸ O da insanın hazları peşinde koşan yararcı bir varlık olduğunu kabul etmiştir; ancak buna ek olarak adalet duygusunun gelişmiş olduğunu da eklemiştir. Ona göre insanın adalet duygusu ve yararcılığı birbirinden ayrılmaz. Mill bu hususu özetleyecek bir örnek verir: "Herkesin geliri oranında vergi vermesi sosyal fayda açısından gereklidir, aynı zamanda adalet duygusunun da bir gereğidir."¹⁰⁹

Görüldüğü üzere faydacı hukuk nazariyesinden hukuk felsefesi ve dolayısıyla adalet "pragmatist" bir temele oturmaktadır. Daha doğrusu adalet es geçilmektedir. Nitekim faydacılığa yöneltilen eleştirilerin en başında adalet ilkelerinin çiğnendiği gelir ve örneğin "en çok mutluluk için bir azınlığın köleleştirilmesini gerekli kılacak bir sistemin ortaya çıkabileceği" savunulmuştur.¹¹⁰ İşte tam da bu noktada John Rawls'a değinmeden geçmek doğru olmaz. Rawls, 1971 yılında *Theory of Justice* [Adalet Kuramı] adlı eserini yayımlamıştır. Rawls bu kitabında faydacı nazariyeye ciddi eleştiriler yöneltilir. Onun için adalet toplumsal yapının temelidir. Bu yüzden tüm siyasi ve hukuksal kararlar adaletin sınırlamaları içinde alınmalıdır.¹¹¹

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE ADALET

1. Genel Olarak

İslam düşünürlerince adalet öncelikle ontolojik boyutuyla ele alınmıştır. Her varlığın

"ilk varlık"tan (Allah) bir varlık payı alması yani yaratılması ve belirli bir hiyerarşi içindeki yerini almasıdır.¹¹² Buna varlık hiyerarşisi de denilmektedir.¹¹³ Buna göre ontoloji basamaklarının en üst basamağında bir tek ilah ve yaratıcı olarak Kadir-i Mutlak Allah vardır.¹¹⁴ Altta hiyerarşik basamakta ise yaratılmışlar mevcuttur. Yaratılmışlar basamağında bir "primus inter pares" vardır: Eşref-i mahlûk olan insan.¹¹⁵ Dikkat edilirse insanın yaratılmışların en şerefli olması ona ontolojik basamak atlatmamakta veya Allah ile yaratılmışlar arasında ara bir ontolojik basamak sağlamamaktadır.¹¹⁶ İnsan yaratılmış olduğunu asla unutmamalıdır. Bununla birlikte insana akıl ve irade emanet edilmiştir.¹¹⁷ Böylece insana diğer yaratılmışlar üzerinde [kâinat] sınırlı bir hâkimiyet verilmiştir. Bu yetkinin kaynağı Allah'tır ve O'nun "Rab" olarak çizdiği sınırlar dâhilinde kullanılması gerekmektedir.¹¹⁸ Bu sınırlar ihlal edilirse "zulmedilmiş" olur. Nitekim Allah'ın koyduğu denge [mizan]¹¹⁹ bozulmak istenmiştir. Böyle bir ontolojik okuma, kavramın epistemolojik düzeyde anlamsızlaşmasını engellemektedir. Nitekim adaletin varlığın özünde bulunduğu ve hatta Allah'ın sıfatlarından biri olduğunun [el-Adl] bilinmesi ile yapılacak bir okuma ile kavramın İslam'da neden tevhit akidesinden hemen sonra geldiğini anlamayı mümkün kılacaktır. Tevhit, orijindir. Allah'ı ontolojik hiyerarşide en üstte tutmak, O'nun bir eşinin veya benzerinin olmadığını ifade eder. İşte adalet bu "yakîn" bilgiden sonra devreye girer ve Allah ile insan, insan ile insan, insan ile tabiat ara-

¹¹² *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 342.

¹¹³ Davutoğlu, a.g.m.

¹¹⁴ Nahl Suresi 16/17: "Yaratan, hiç yaratmayan gibi midir? Artık öğüt alıp düşünmez misiniz?"

¹¹⁵ İsrâ Suresi 17/70: "Andolsun, biz Âdemoğlunu yücelttik; onları karada ve denizde taşıdık, temiz güzel şeylerden rızıklandırdık çoğundan üstün kıldık."

¹¹⁶ Davutoğlu, a.g.m.

¹¹⁷ Ahzâb Suresi 33/72: "Gerçek şu ki, biz emanetleri göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar; onu insan yükledi. Çünkü o, çok zalim, çok cahildir."

¹¹⁸ Rahmân Suresi 55/8: "Sakin mizanda haksızlık ve taşkınlık yapmayın."

¹¹⁹ Rahmân Suresi 55/7: "Gök ise, onu da yükseltti ve mizanı yerleştirip koydu."

¹⁰⁷ A.g.e., s. 319.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 321.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 321.

¹¹⁰ Mehmet Feyzi Bilgin, "John Rawls'un Adalet Kuramı ve İslam Hukuku Işığında Değerlendirilmesi", *Divan dergisi*, 1996/2.

¹¹¹ A.g.m.

sındaki ilişkiler¹²⁰ ağını örür. Kısaca bunların hepsinin yerli yerine konulmasını deyimler.

2. İnsanın Allah İle Olan İlişkisinde Adalet

Aslında bu başlıkla ilgili hususlara yukarıda değinilmiştir. Fakat meselenin önemine binaen ayrı bir başlıkta incelenmesi elzemdir.

İnsanın Allah ile olan ilişkisi yaratılan ve yaratan ilişkisidir. Allah bir tek ilah (hâkimiyet sahibi) ve Rab'dır (kural koyucu otorite).¹²¹ Allah'tan başka "mutlak hâkimiyet sahibi" yani Kadir-i Mutlak aramak ve olduğunu söylemek bir zulümdür.¹²² Allah'tan başka mutlaklaştırılan her şey insanın Allah ile olan ilişkisindeki "denge/itidal/adalet" bozulmuş demektir.

Aynı şekilde Allah'ın kural koyucu otorite olmadığını veya koyduğu kuralların aşılabileceğini söylemek de zulümdür.¹²³ Şûrâ Suresinin 15-22 ayetlerinde Allah dosdoğru bir yolu (hukuku/şeriati) ve adaleti emrettiğini, insanların hevalarıyla bu kuralları aşmamaları gerektiğini, gerek hevalarıyla bu kuralları aşanların gerekse de bu kurallara uyanların Rabbi olduğunu, Kitabı ve mizanı indirdiğini, bazılarının O'nun izin vermediği şeyleri bir şeriat kıldıklarını ve bunların zalimler olduklarını vahyetmiştir. Dikkat edilirse bu ayetler Allah'ın insanların uymaları gereken kurallar koyduğu ile ilgilidir ve ayetlerde sıkça "Rab" kavramı kullanılmıştır. Ayrıca bu konuda Allah'ın sınırlarının dışına çıkanlar da "zalim" olarak vasıflandırılmıştır.

3. İnsanın Kendi Özünde Bulunan Adalet

Burada bahsedeceğimiz husus insanın hem maddi yönündeki [vücut] hem de ahlâki mahiyetindeki adalettir/dengedir.

¹²⁰ Balcı, a.g.m.

¹²¹ İlah ve Rab kavramlarıyla ilgili olarak bkz.: Seyyid Ebu'l-A'la el-Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terim*, Çev.: Mahmut Osmanoglu, Özgün Y., İstanbul 2001.

¹²² Kasas Suresi 28/70: "O, Allah'tır, kendisinden başka ilah yoktur. İkte de, sonda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz."

¹²³ Bkz.: Şûrâ Suresi 42/15-22.

Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla* adlı eserinde insanın bio-psişik yapısında adaletin bulunduğunu kaydetmiştir.¹²⁴ Buna göre kalbin hizmetinde olan beyin, onun ısısını dengede [itidal] tutarak öğrenme ve hatırlama [hıfz, zıkr], tahayyül ve düşünme [fıkr, reviyeye] gibi psikolojik işlevlerin dengeli işlemesi demek olan adalet gerçekleşmektedir. Böyle bir dengenin sonucunda insana yakışır dengeli fiiller ortaya çıkar. Fârâbî'nin bu okuması aynı zamanda ontolojik bir okumadır.

Yukarıda bahsedilen insanın maddi yapısındaki adalet yani denge, amellerinin dengeli yani adil olabilmesini sağlayacaktır. Bu noktada yukarıda Platon'un adalet anlayışı bahsindeki "üç fazileti" ve bu faziletleri gerçekleştirmekle adalet faziletine ulaşabileceğinin hatırlanması gerekmektedir.¹²⁵ İşte Platon'dan beri devam eden bu ahlâki anlayış bazı değişikliklerle İslam düşünürlerince de benimsenmiştir.¹²⁶ Buna göre, insanda temel olarak şu üç kuvvet vardır: "Bilgi gücü" [*el-kuvvetü'n-nâtıka*], "öfke gücü" [*el-kuvvetü'l-gadariyye*], "şehvet gücü" [*el-kuvvetü'l-şehvânîyye*]. Bu üç kuvvetten sırasıyla "hikmet", "şecaat" ve "iffet" faziletleri doğar. Adalet ise bu üç faziletin gerçekleşmesi ile kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir.¹²⁷

4. İnsanlar Arası Münasebetlerde Adalet

İnsan beşerî bir varlıktır. Bu özellik insanın belli bir denge/itidal/adalet ile hareket etmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu sebeple Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanın insanla olan ilişkisinin sağlıklı olması gerektiğini ve bunun için de adaletin önemli olduğunu vahyetmiştir. Kur'an'da insanlar arası münasebette hem insan tekinin kendisinin diğer in-

¹²⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C:1, s. 342.

¹²⁵ Bkz.: Yukarıda "Platon'un Adalet Anlayışı" başlığı.

¹²⁶ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 342.

¹²⁷ İbn Sînâ, İbn Miskeveyh ve Gazzâlî bu şekilde düşünen İslam düşünürlerindedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: I, s. 342.

sanlarda olan ilişkisinde adil olması gerekliliği hem de iktidar sahiplerinin diğer insanlar üzerindeki hüküm vermesinde (hükmetme, yargılama) adil davranması gerekliliği ön plâna çıkmaktadır. İşte bu bölümde Kur'an'dan bazı örneklerle insanın insanla ilişkisindeki (daha çok hukuk/şeriat alanındaki) adaleti izah etmeye çalışacağız.

Kur'an'da hükmün adaletli verilmesi konusunda çokça ayet vardır ve bu ayetler çok çarpıcı bir şekilde bazı tabloları önümüze sermektedir. Bunlardan bir tanesi Sâd Suresinde anlatılan Hz. Davud ile ilgili kıssadır. Allah, Hz. Davud'a güç (iktidar) ve hikmet vermiştir. Bir gün Hz. Davud'un huzuruna iki kişi gelir ve adalet talep ederler. Bu iki kişinin arasındaki uyuşmazlık birinin doksan dokuz koyunu olmasına rağmen diğerindeki tek bir koyunu da istemesi ve tek bir koyun sahibinin buna itiraz etmesidir. Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla olayı sadece tek koyun sahibi olan kişi anlatmakta ve doksan dokuz koyunu olana söz hakkı verilmeden Hz. Davud tek koyunu olan lehine hüküm vermektedir. Davacının anlattığına göre apaçık bir zulüm söz konusudur; fakat davalının delili dinlenmemiştir.¹²⁸ Taraflar gittikten sonra Hz. Davud hatasının farkına varmıştır. Bunun üzerine Hz. Davud, Allah'a tövbe etmiştir.¹²⁹ Dikkat edilirse burada güç (iktidar) sahibi olan ve hüküm verme makamında bulunan Hz. Davud'un Allah ile olan ilişkisi adalet üzerinedir. Bir tek Rab ve İlah olarak Allah'ı gören Hz. Davud ne kadar iktidar sahibi olursa olsun hatasını (zulmünü) anladığı anda Allah'a secde ederek tövbe etmiştir ve Allah ile olan ilişkisini adalet/denge üzere tutabilmiştir. Hz. Davud, bunun aksini yapsaydı, yani iktidarını mutlaklaştırarak Allah ile olan ilişkisindeki adaleti/dengeyi bozsaydı, iki kişi arasındaki hükümde de adaletli hüküm vermediğini anlayamayacaktı.¹³⁰ Tam da bu

noktada belirtmek gerekir ki mutlak adalet sahibi olan Allah, Âl-i İmrân Suresi 21. ayette şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın ayetlerine küfredenler, peygamberleri haksız yere öldürenler ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler; işte onlara acıklı bir azabı müjdele.” Ayette açıkça görüldüğü üzere Allah adaletle hükmedenlerin öldürülmesini, kendi ayetlerinin üzerinin örtülmesi ve peygamberlerin haksız yere öldürülmesi ile eş bir cürüm olarak tutmaktadır. Bu husus da toplumda insanlar arasında adaletle hükmeden şahsiyetlerin bulunmasının önemine vurgu yapması açısından mühimdir.

Kur'an'da önemle üzerinde durulan diğer bir husus, bir topluma duyulan kinin müminleri adaletsizliğe sevk etmemesi gerekliliğidir. Mâide Suresinin 8. ayeti şöyledir: “Ey iman edenler, adil şahitler olarak, Allah için hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkup sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır.”

Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus ise adaletle şahitlik edilmesinin gerekliliğidir. Bu şahitlik insanın kendisi, yakınları ve anne-babası aleyhine bile olsa yapılmalıdır. Böylece adalet ayakta tutulmuş olur. Nisa Suresi 135. ayet bu hususu açıkça vurgulamaktadır.

Toplumsal hayatın devamı için malların (eşyanın) değişimi neredeyse vazgeçilmezdir. Nitekim insan teki ihtiyacı olan her şeyi tek başına üretmez ve ürettiği her şeyin tamamını da tek başına tüketemez. Bu sebeple insanlar arası münasebetlerde hem borçlar hukuku, ticaret hukuku gibi alanlar hem de üretim süreçlerinde işçi ile işverenin hukuki statülerini düzenleyen iş hukuku gibi alanlar gelişmiştir. Şüphesiz bu alanlarda belirli değerler yoksa zulüm kaçınılmaz olur. Bu değerlerin en başında adalet, Kur'ani ifadesiyle “ölçüyü ve tartıyı adaleti gözeterek tam tutmak” gelir. Bununla ilgili olarak Hud Suresinde Hz. Şuayb'ın Medyen halkını irşat etmesi zikredilebi-

ters de olsa karar vermenin normalleştiğini gösteren örnekler için bkz.: Mithat Sancar-Eylem Ümit Atılğan, *Adalet Biraz Es Geçiliyor Demokratikleşme Sürecinde Hakim ve Savcılar*, Tesev Y., İstanbul 2009, s. 120 vd.

¹²⁸ Bkz.: Bu yorum *Fizilal'il Kur'an*'da yer almaktadır. Bunun dışında Tevrat'tan etkilenen birçok müfessir meseleyi tevillerle ele almaktadır. Bu sebeple çalışmamızda sadece hukuk mantığına daha yakın olan bu yorumu tercih etmiş bulunmaktayız.

¹²⁹ Bkz.: Sâd Suresi 20-26. ayetler.

¹³⁰ Bu konuyla ilgili olarak yukarıda “İnsanın Allah İle Olan İlişkisinde Adalet” başlığında incelenen meseleler gözden kaçırılmamalıdır. Hüküm verme makamında bulunanların iktidarı mutlaklaştırarak bugünün popüler tabiriyle “devletin bekası için” hak ve adaletle

lır. Ayetlerden anladığımızı göre Hz. Şuayb, Medyen halkına önce Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri gerektiğini daha sonra ise adaleti emretmektedir. 85. ayet şöyledir: “*Ey kavmim, ölçüyü ve tartıyı adaleti gözeterek tam tutun ve insanların eşyalarını değerden düşürüp eksiltmeyin ve yeryüzünde bozguncular olarak karışıklık çıkarmayın.*” Bu ayette Allah, ölçüyü ve tartıyı eksik tartan, yani insanların haklarını yiyenleri yeryüzünde bozgunculuk çıkarıcılar olarak tavsif etmektedir. Devam eden ayetlerde Medyen halkının Hz. Şuayb'a verdiği cevaplar ibretlik bir tablodur. Buna göre kendi malları üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabileceklerini ve bundan kendilerini hiçbir şeyin alıkoymayacağı söylemişlerdir.¹³¹ Bununla eşya üzerinde sınırsız bir tasarruf hakkına sahip olduğu zannına kapılmışlar ve helak olmuşlardır.

İnsanlar arasındaki alış-verişin sonucu olarak birçok ihtilaf çıkmaktadır. Bu ihtilafların çözümünde şayet hukuki ilişki yazıya dökülmemişse çok zordur. İşte Kur'an'da borçlar ve ticaret hukukunda adaletin sağlanabilmesi için önemli bir kolaylıktan bahsedilmiştir: Yazılılık ilkesi. Nitekim Bakara Suresi 282. Ayet şu şekildedir: “*Ey iman edenler, belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız...*” Böylece borçlar ve ticaret hukukunda adaleti sağlamak kolaylaşacaktır.

SONUÇ

Çalışmamızda adalet kavramıyla ilgili bir özet yapmış bulunmaktayız. En başta da ifade ettiğimiz gibi bu kavramı "efradını cami ağyarını mani" olarak tarif edebilmek fevkalade zordur. Böyle bir kavramı en ince ayrıntılarına kadar tetkik etmek bir kişinin değil, belki de bir ekibin altından kalkabileceği bir çalışmadır. Hâl böyle olmakla birlikte biz de aklımızın erdiğince ve elimizin yazdığıncaya kavramı ana hatlarıyla ele almanın gayretinde olduk.

¹³¹ Hud Suresi 85. ayet vd. Bu konuda yukarıda Aristo'nun adalet anlayışını işlerken bahsedilen sosyal adalet bahsine bakmak gerekmektedir. Orada da akıt serbestisi dışında hiçbir ilke taşımayan ve büyük sermaye sahiplerinin işine gelen bir sürece şahitlik etmiştik. Bu ayetler göstermektedir ki insanlık tarihi boyunca böyle süreçler hep yaşanmıştır.

Öncelikle kavramın etimolojisi ve anlamından bahsettik, daha sonra kavramın ilişkili olduğu diğer bazı kavramlarla karşılaştırmasını yaptık. Akabinde kavramın Batı felsefesi tarihindeki ve İslam düşüncesindeki akisleri tetkik ettik. Böylece ülkemizde adalet kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların bir eksikliğini giderdiğimiz kanaatindeyiz. Nitekim bu kavramla ilgili yapılan çalışmalarda ya sadece Batı felsefesi tarihi ya da sadece İslam düşüncesi tarihi ile sınırlı kalınıyordu. Ayrıca kavramın ontolojik vurgularına çok az yer veriliyordu. Hiç şüphe yok ki bu çalışmaların hepsi çok değerli çalışmalardır. Şu gök kubbede söylenmemiş söz olmadığından biz de bir farklılık olsun diye bütün bu yaklaşımların bir özetini aktarmak istedik. Böylece karşılaştırmalı çalışma yapma imkânını bulduk.

Kaynakça

- Aral, Vecdi; *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.
- ; *Hukuki Değer Olarak Adalet*.
- ; *Kelsen'in Saf Hukuk Teorisinin Metodu ve Değeri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Artuk, Mehmet Emin-Gökçen, Ahmet-Yenidünya, Caner; *Gereğeli Ceza Kanunları*, Ankara 2009.
- Aster, Ernstvon; *Hukuk Felsefesi Dersleri*, Çev.: Orhan Münir Çağıl, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1943.
- Balcı, Muharrem; “*Tabii Hukukta Hak, Adalet ve Özgürlük Kavramları*”, *Birikimler II*, İstanbul 2006.
- Bilgin, Mehmet Feyzi; “*John Rawls'un Adalet Kuramı ve İslam Hukuku Işığında Değerlendirilmesi*”, *Divan* dergisi, 1996/2.
- Bulaç, Ali; *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Girişim Y., İstanbul 1990.
- Çeçen, Anıl; *Adalet Kavramı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
- Çobanoğlu, Rahmi; *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964.
- Davutoğlu, Ahmet; “*İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması*” [The Foundations, Formation Process And Re-Interpretation Of The Tradition Of Islamic Thought], *Divan* dergisi, 1996/1.

- Demir, Abdullah; *Küllî Kaideler Ekolü ve Mecelle*, Katre Y., İstanbul 2008.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın K., Ankara 2007.
- Dinçkol, Abdullah; *Hakimin Takdir Yetkisinin Kullanılması Sürecinde Hakkaniyet, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, 9. Kitap, İstanbul Barosu Y., İstanbul 2004.
- Doğan, Mehmet; *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Y., İstanbul 2010.
- Ebenstein, William; *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev.: İsmet Özel, Şule Y., İstanbul 2009.
- el-İsfahani, Ragıb; *Müfredat*, Pınar Y., İstanbul 2010.
- el-Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'la; *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, Çev.: Mahmut Osmanoglu, Özgün Y., İstanbul 2001.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki; *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Y.
- Güriz, Adnan; "Adalet Kavramının Belirsizliği", *Adalet Kavramı* içinde, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001.
- ; *Adalet Kavramı Üzerine, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, S: 9, İstanbul Barosu Y., Şubat 2004.
- ; *Hukuk Felsefesi*, Ankara 2009.
- Hadduri, Macid; *İslam'da Adalet Kavramı*, Yöneliş Y., İstanbul 1999.
- Hatemi, Hüseyin; *Adalet Kavramının İçeriği ve Mutlaklığı ve Değişmezliği*.
- ; *Medeni Hukuka Giriş*, Vedat Y., İstanbul 2011.
- Hirş, Ernst; *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi* Dersleri, Ankara 1949.
- Hobbes, Thomas; *Leviathan*, (Çev.: Semih Lim), İstanbul 2012.
- Hünler, Solmaz Zelyut; *Adaletin Muadili Nedir?, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi*, 9. Kitap, İstanbul Barosu Y., İstanbul 2004.
- ; *Felsefe Ansiklopedisi*, C. I, (Adalet Maddesi) Ed.: A. Cevizci, Etik Y., İstanbul 2003.
- İspanyolca-Türkçe Türkçe-İspanyolca Modern Sözlük*, Haz.: Birsen Çankaya, José Ramon Gonzalez, Fono Yayınları, İstanbul 2005.
- İtalyanca Büyük Sözlük*, Ed.: Deniz Meriç, Fono Yayınları, İstanbul 2005.
- Kanar, Mehmet; *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Y., İstanbul 2011.
- Kayar-Üzülmez; *Hukukun Temel Kavramları*, s. 26, Detay, Ankara 2006.
- Koç Bey Risaleleri*, Kabalıcı Y., İstanbul 2007.
- Kuçuradi, İonna; *Adalet Kavramı*.
- Magee, Bryan; *Felsefenin Öyküsü*, Dost Kitabevi, Ankara 2007.
- More, Thomas; *Ütopya*, Gün Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Öktem, Niyazi-Türkbağ, Ahmet Ulvi; *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, Der Y., İstanbul 2009.
- Pala, İskender; *Kadılar Kitabı*, Kapı Y., İstanbul 2006.
- Raffaello 1483-1520*, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010.
- Rousseau, Jean Jacques; *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Y., İstanbul 2006.
- Sancar, Mithat-Atılğan, Eylem Ümit; *Adalet Biraz Es Geçiliyor Demokratikleşme Sürecinde Hâkim ve Savcılar*, Tesev Y. İstanbul 2009.
- Türk Hukuk Lügati*, Haz.: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
- Türkbağ, A. Ulvi; "Postmodernite ve Hukuk İdeal-leri: Adalet, Hukuk Devleti", *Doğu-Batı* dergisi 2. Baskı, Sayı: 13, Kasım Aralık 2000.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C: 1.
- Türközer, B. Güneş ; *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, Ankara 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi ; *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 2.
- Zehra, Muhammed Ebu; *İslam Hukukunda Suç ve Ceza* [el-Cerime ve'l-Ukûbe fi Fıkhı'l-İslam], (Çev.: İbrahim Tüfekçi), Kitabevi Y., İstanbul 1984.
- Zülaloğlu, Fevzi; *Yolumuzu Aydınlatan Kur'anî Kavramlar*, Ekin Yayınları.